

Erdélyi szórványsors

– Tények, tervek és álmok –

A hetvenes évek közepén, teológiai tanulmányaim elvégzése után, egy Szeben megyei magyar szórványfaluba, Bürköstre és a hozzá tartozó kiterjedt szórványterületre kerültem lelkésznek. Ez az érdekes, a maga nemében egyedülálló kis település kétszáz magyarjával, az ország kellős közepén, távol a magyar régióktól, jelentős román, szász és cigány népesség között küszködött a jövővel. A falunak ötven kilométeren belül nem volt egyetlen magyar településtársa sem. Körülötte hatalmas missziói területeken kellett szolgálnom Szeben és Brassó megye harmadában, Medgyestől le az Olt mentéig, a Fogarasi havasokig, Segesvártól Szebenig. Tizenhét településen itt-ott néhány maradék magyar, telepes székely élt. Itt, székelyudvarhelyi emberként, egy addig számomra ismeretlen világgal és meghatározó sajátosságával szembesültem: a magyarság veszélyeztetettségével és a szász–magyar együttélés különös szokásaival. Körülöttünk hatalmas erődtemplomokkal pompáztak és mély múltat sejtettek az akkor még nagy számban élő, bár már folyamatosan kitelepedő szászok. Ott élt velünk a jelentős számú sátoros cigányság is: jellegzetes, hosszú hajat, pörge kalapot, régi romános öltözetet viselő különös népesség. Itt, e másfajta magyarság között, három etnikum szorításában lett belőlem „tömbmagyarból” másokra is odafigyelő multietnikus lény.

1. Utazás a szórványfogalom körül

Szinte minden ezzel a témával foglalkozó kutató megkísérel két, majdnem reménytelen dolgot: meghatározni pontosan az *etnikai szórvány* fogalmát és számításokba bocsátkozni a benne élő erdélyi, romániai magyarok létszámát illetően. A néhány százezertől a félmillióig számtalan számmal játszadozik a sajtó, a szakma, a gondozást végző egyházi, alapítványi intézményrendszer. A kérdés azért bonyolult, mert itt az identitás veszélyeztetettségének sok-sok eleme hat együtt, s ezekre mind egyszerre, összhatásukban kell figyelni.

A fogalom tömör, egymondatos definícióval nem ragadható meg, a kutatónak körülírással kell élnie. Szórványon a mindennapi szóhasználatban etnikai szórványt – veszélyeztetett identitású, leépülő etnikai csoportot – szoktunk érteni. Olyan közös identitású népességet, amely településén, vagy régiójában hátrányos arányban és veszélyeztetettségben él, mert önazonosságához tartozó értékeit saját belső tartalékaiból nem képes fenntartani. A szórványlét olyan identitás-állapot, amelyben egy közös etnikai jellemzőkkel rendelkező csoport vagy kisközösség a maga természetes belső erőforrásaitól képtelen fenntartani, megőrizni nyelvi, kulturális identitásához tartozó értékeit, ezért külső segítségre szorul.

Etnikai arányok

A kiindulópont mindenképpen a demográfiai arány, hisz egy közösség először is attól szórvány, hogy hátrányos arányban él valamilyen többségi környezetben. A szórvány mindenképp alacsony lélekszámú és hátrányos etnikai elhelyezkedésű népesség. Az első kérdés tehát az, hogy a problémakör behatárolására milyen etnikai arányban élő közösségeket tekintünk szórványnak. Ehhez nézzünk néhány adatot.

Szilágyi N. Sándor feldolgozása alapján az 1992-es népszámláláskor településén való

elhelyezkedése százalékos arányát tekintve a következőképpen néznek ki a romániai magyarság etnikailag kevésbé, közepesen és fokozottan veszélyeztetett csoportjainak adatai:

Településen belüli arány:		11–20 %	130 071
31–40 %	135 491	0–10 %	168 384
21–30 %	144 461	Összesen	496 475 lélek
11–20 %	162 276		
0–10 %	168 384	Falun él	
Összesen	610 612 lélek	31–40 %	36 616
		21–30 %	25 012
Ebből várososon él		11–20 %	23 205
31–40 %	98 875	0–10 %	29 304
21–30 %	119 449	Összesen	114 137 lélek

Ha a maguk településén harminc százalék alatti arányt képviselőket tekintjük szórványsorban élőknél, akkor 397 600 városi és 77 521 falusi emberrel kell számolnunk, azaz összesen 475 121 – majdnem egy félmillió – magyar lélekkel. A húsz százalék alattiak (330 660 lélek) esetében az egyes közösségek már halmozottan hátrányos helyzetben, a tíz százalék alattiak (168 384 lélek) esetében pedig már egyértelműen súlyos veszélyeztetettségben élnek. Nem hagyandó figyelmen kívül a 135 491-es lélekszámú, a maga településén harminc–negyven százalékos arányban élő magyarság sorsa sem, amelyet esetenkénti vizsgálatokkal, folyamatos értékeléssel kell nyomon követni.

Az adatokból világosan kiderül – és itt van Szilágyi N. Sándor adatfeldolgozásának figyelemfelhívó jelentősége –, hogy a szórványkérdés Erdélyben a számbeliség szempontjából tekintve elsősorban és hangsúlyosan nagyvárosi kérdés.

A számbeliség azonban nem lehet a szórványkérdés vizsgálatának egyetlen szempontja; a számadatok mögött regionális, csoportos és egyéni sajátosságok is vannak, amelyeket figyelembe kell venni. Magam reálisnak tartom a harminc százalékos arányt, mint a szórványlét felső határát, de nem szabad megfélemedkezni róla, hogy ez csak keret. A számbeliség, a településen belüli arány csak egy a szórványlétet meghatározó számos tényező közül.

A szórványfogalom alkotóelemei

A hátrányos etnikai arányból eredő veszélyeztetettség valamilyen foka kétségtelenül szórványosodást jelent vagy ahhoz vezet. Az etnikai önazonossághoz tartozó értékegyüttes azonban ennél jóval több elemből áll, és ezek sérülése is jelzi a szórványlét fokozatait. Közelebb jutunk a lényeghez, ha az egyes összetevők tartalmait vizsgáljuk, arra keresve választ, mit jelent a szórvány, oktatási, nyelvi, művelődési, gazdasági és egyéb szempontokból.

A térségi elhelyezkedés, a demográfiai jelenlét mellé azonnal felsorakozik a magyarság kisebb-nagyobb térségekben való nyelvi elhelyezkedése. A településeken mért számarányoktól jelentőségben alig marad el az abszolút számbeli jelenlét, valamint egy sor további belső tényező. Az elégtelen számú szavazat miatt hiányos lesz a politikai reprezentáció, a közösség képviselése kimarad az önkormányzatból, a helyi önvédelemből. Ez számottevő közéleti értéksérülést okoz. A tényezők között, ott vannak a közösség történelmi, identitásőrző belső hagyományai, szokásai és ezek erősödése vagy sorvadása; a nyelv státusa a közösségen belül; a kisebbségi kultúra értékelése a többségi közösségekben;

az anyanyelvű oktatási intézmények megléte vagy hiánya, a velük való élés lehetősége vagy az igénybevételükről való lemondás; ott van a magyarság gazdasági ereje és státusa, a prosperálás vagy az elszegényedés; az anyanyelvi intézmények léte és működése, a hozzájuk tartozó értelmiség helyzete, közérzete, a feladatokhoz való hozzáállása; a belső művelődési igény, a közösségi szokáskultúra, a tájékozódási, globalizálódási igény; ott vannak a közösségi életszerveződések, az önszerveződési szokások, a nyelvhez kötött közösségi élményigény és ennek gyakorlati megélése az egyházi életben; a magyar egyházak helyzete, a lelkész szociális státusa, feladatvállalásának súlya. Nagy jelentőségűek a család identitásőrző hagyományai, a családi közösség nevelő és megtartó ereje, a házassági, családalapítási szokások, a vegyes házasságokban a szokás- és értékrend átadása vagy átvétele – és ezek mellett még sok minden, amelyek együttes hatása határozza meg az etnikai folyamatok irányát. Szinte a demográfiai aránytól függetlenül.

Tovább lépés

Teológus éveinkben már közelebbi kapcsolatunk létesült a Korunkkal. Rendszeresen jártunk a szerkesztőségbe, tapasztalt szerkesztők javították szövegeinket, egyengették az utat indulásunk előtt. Mikor Gáll Ernő néhai főszerkesztőnek megemlítettem azt a szándékot, hogy szórványba megyek lelkésznek, azt mondta: „Fiatalember, ez akár egy életmű is lehetne.” Én akkor még csak sejtettem, mire gondolt Gáll Ernő: Bürkös és az egész erdélyi szórvány-problémakör fehér folt a szociológia térképén, ott van bőven tanulmányozni- és tennivaló is. Ez idő tájt tovább mozogva a Korunk környezetében, néha szociográfiai cikkeket, családelemzéseket kértek tőlem; így fokozatosan beledolgoztam magam a témába.

Kezdetől fogva sejthető volt, hogy szórványfogalom behatárolásához az alapelemeket a hátrányos etnikai arányokból eredő veszélyeztetett identitás és a nyelvileg leéptülő közösség körül kell keresnünk.

De a magyar közösségeknek a településen és régióon belüli aránya nem elegendő a szórványosodás fokának megállapításához. Még ugyanazon településen belül is – különösen a nagyobb városokban – számottevő más és más rétegeket fedezhetünk fel a szórványosodás szintjét tekintve. Hiába kerül azonos etnikai aránya szerint ugyanolyan szórvány-kategóriába két erdélyi település, ha egészen más társadalmi és lelki összetételűek. Nagyobb településeken olykor a szórványlét különböző rétegei, szintjei élhetnek egymás mellett.

A szórványközösségek sajátos réteghelyzetének, a kérdés bonyolultságának szemléltetésére gyakran említjük példaként a húsz százalékos magyar részarány alá süllyedt Kolozsvárt. A város ilyen vonatkozású megítélése körül állandó bizonytalanság uralkodik. Egészeiben azért nem sorolható a szórványosodás ilyen vagy amolyan kategóriájába, mert etnikai aránya szerint teljes mértékben szórványnak kellene tekinteni, bizonyos területeken azonban egyenesen tömbnek minősíthető. Magyar népességét tehát rétegeire bontva kell vizsgálni és gondjaival eszerint foglalkozni.

Mint Erdély szellemi fővárosának, van egy hagyományosan erős magyar centruma – és vannak belső perifériái. Nagyon jelentős régi magyar intézményrendszere van: három magyar püspöksége, egy baptista és egy adventista magyar egyházi központja, magyar színháza és operája, néhány magyar főiskolája és egyetemi kara a hozzájuk tartozó magasan képzett szakemberekkel, magyar lapjai a maguk szerkesztőségével, továbbá harminc magyar anyanyelvű gyülekezeti közössége, hat magyar liceuma, több liceumi tagozata és több száz tanári kara. Ezek hatalmas szellemi kisugárzást adnak a város egészének, másrészt, akik ezek körében tevékenykednek, egyfajta magyar burokban élnek. Az

intézmények körül kialakult egy kiváltságos, védett *magyar mikrokörnyezet*, s ezekhez kapcsolhatók a jelentős számú egyházi ingatlanban, bérházban lakó magyar többségű népesség kisközösségei is. Ezeket a népességrétegeket, nem tekinthetjük szórványban élőknek, hiszen kulturális és nyelvi önazonosságuk nincs veszélyben, sőt szakmai környezetükben, napi nyelvhasználatuk arányában valóságos *többség-szigetben* élnek.

Ezt a Kolozsvárt, ebben a réteg-vonatkozásban, nem tekinthetjük szórványnak. De ha etnikailag marginalizálódott magyar rétegeit, területileg például a Monostor vagy a Mărești-i lakónegyedben élőknek vesszük szemügyre, meghatározásukra sajnos már a szórvány fogalmat kell használnunk. Fájdalmas az a törésvonal, az a roppant identitás-szakadék, amely a kulturális fellegrákok és azok peremkörnyezete körül kialakul. A lakókörnyezet közelében hiába van magyar iskola, színház, magyar kulturális élet, számtalan művelődési esemény, hatásuk nem terjed le a perifériális tömegekig. E rétegek identitásigénye annyira sérült, hogy szinte kizárólag a többségi intézmények igénybe vételével, ezek csatornáin révén elégítik ki alapvető közösségi-szellemi szükségleteiket.

Hasonló a helyzet Gyulafehérvár egy részével, az érseki központ és intézményei köré rendeződő magyar nyelv-szigetekkel is. Erdély történelmi fővárosa szemléletes példája az egyazon földrajzi helyen áthúzódó nagy törésvonalaknak. Egyfelől itt él a hittudományi akadémia és a kisseminárium százas nagyságrendű tanári kara, a székely diákság, a kispapok többsége, az érseki központ vezérkara; az alkalmazottak jelentős része is a Székelyföldről származik. Az itt élőknek, akik napi kommunikációjukat teljes egészében magyarul folytatják, joggal tekinthetjük *foglalkozási szigeteknek*, és etnikai csoportként semmiképp sem szórványnak. Másfelől pedig az említett magyar intézményektől nem messze a magyar iskola haldoklik anyanyelvű oktatók híján, és a lakótelepek gyérülő magyarsága nagy részéhez is nehezen, vagy sehogy sem ér el a magyar intézmények kisugárzása; ez a réteg tehát mély szórványhelyzetben él, és a felszámolódás határához érkezett.

A példák sora sajnos folytatható, mert már az olyan nagy hagyományú magyar fellegrákokban, magyar intézményekben gazdag városokban is, mint Nagyvárad, Szatmár, Enyed, Zilah, Nagybánya, évtizedek óta családok százai élnek úgy, hogy az egyházakon kívül nincs kapcsolatuk egyetlen magyar intézménnyel, anyanyelvi érték-közvetítő szervezettel sem. Általános jelenség, hogy a városi lakótelepek magyar lakosságának, különösen a már amúgy is hátrányos helyzetből jövőeknek nagy része teljes nyelvi elszigeteltségben él.

Etnicitás -alakító tényezők

A szórványfogalom körülírásának területi tényezőit keresve gyakran esünk abba a hibába is, hogy a körébe tartozó népességet csak nagyobb egységekben – szórvány megyékben, régiókban – látjuk; hajlandók vagyunk például egy megyét egészében szórványnak tekinteni. Ez is sok zavart okoz. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a Székelyföldet és a Partium egy részét kivéve Erdély majdnem teljes területe magyar szempontból a román többség gyűrűjében elhelyezkedő *szigettelepülésekből*, illetve ezek *láncolatából* áll. Hiba tehát bizonyos átmeneti jellegeket magukon hordozó településeket csak úgy „leszórványozni”, amikor más vonásaikat tekintve egyáltalán nem azok. Semmiképpen sem lehet szórványnak nevezni például a jelentős szigetként élő Magyarlapádot, Torockót, Magyardecset, Bálványosváralját vagy Koltót.

Vannak területek Erdélyben, amelyeket hagyományosan szórványnak nevezünk. De hogy valós képet nyerhessünk róluk, figyelembe kell vennünk belső viszonyaikat és külső aspektusukat, köztük az etnikai státust. A szórvány létben hatnak bizonyos, a közösségen belül érvényesülő *etnicitás* -

felértékelő tényezők is, amelyek sajátos helyzetet teremtenek. Egyáltalán nem mindegy, hogy valamely etnikai csoport a nagyobb közösségen belül státust szerzett-e magának vagy stigmát. Ha kis lélekszáma és alacsony aránya ellenére, mély történelmi vagy egyházi-hitéleti szimbólumok élnek a közösségben, ha kiemelkedően tekintélyes a magyar politikai elit, ha sok a magyar vállalkozó – mint például Zombolyán – ha nagy múltú és a régióra is kisugárzó erővel ható magyar iskola működik a településen, mint például Enyeden, ha szakrális jellegű hagyományai vannak, mint Gyulaféheváron vagy jelentős magyar művelődési élete és értelmiségi rétege van – nos, akkor legalábbis nem nézi le a többség.

Nem mindegy tehát, hogy egy közösség az idők folyamán milyen lelki tartalékokat halmozott fel. Ha működnek a belső összetartó erők, jobbak a túlélési esélyek. Ahol kiegyensúlyozottan, saját szilárd szokásrend szerint él együtt, egymás mellett a többség és a kisebbség, ahol *pozitív etnikai jövőkép* él a közösségben, ott nem vagy csak sokkal később következik be a szórványosodás.

Vannak jócskán történelmi kudarcokkal, sérülésélményekkel megbélyegzett közösségeink is, ahol ezek a tényezők olykor évszázadok óta gyengítik az ott élők etnikai önértékelését. Nagy történelmi vereségek, az 1784-es és 1848-as erdélyi felkelések szomorú eseményei nyomán Hunyad–Zaránd vidéke, Felvinc, Zalatna, Abrudbánya, Balázsfalva sokat szenvedett magyarsága félénk és rejtőzködő lett. Érzékeljük a bécsi döntés törésvonalát is: azt, hogy Erdély kettészelése helyrehozhatatlan csapást mért a dél-erdélyi közösségekre. Rajtuk csattant a többségi revansizmus ostora, s ez létszámukhoz képest óriási népességmozgást indított el: a menekülés, az átszökés zuhanásszerű fogyásukhoz vezetett. De vannak más számba veendő tényezők is. Ilyen például egy-egy régióban a vegyes házasságra való hajlam régi hagyománya vagy annak mai megjelenése. Tudunk olyan, negyven százalékos arányszámú közösségekről, amelyekben több tényező szerencsétlen találkozása (felszámolt magyar birtokososztály, leépített intézményrendszer, mesterséges betelepítések, az értelmiség minőségi sérülése stb.) olyan értéksérüléssel járt, hogy a fiataljaik szinte pánikszerűen rohannak a többségi kultúra értékrendje felé, többnyire vegyes házasság útján.

Itt kell szólni a népességi arányoktól sokszor független legbelsőbb tényezőkről, asszimilációs szokásokról, lelki-szellemi szórványosodásról és a tömeges önfeladásról. Mit gondoljunk azokról a magyar többségű közösségekről, amelyek az előnyös etnikai arány és a magyar intézményrendszer megléte ellenére, mély történelmi folyamatok eredőjeként, önként és csoportosan váltottak vagy váltanak identitást? Hiába él a magyar múlt emlékezete, a közös eredet tudata, hiába van meg az eredeti anyanyelvükön szolgálatot teljesítő egyház: nem a létszám miatt, hanem mintegy a régi identitás kifáradása, szinte „unalma” miatt felszámolódik az oktatás, elnéptelenedik a templom, leépül a nyelv és egy - két nemzedék élete alatt befejeződik a teljes nyelvváltás. Példa erre Krassó - Szörény és Temes megye jelentős számú falusi magyarsága, Hunyad megyében a hosdái, pestesi, harói magyarság, az Érchegységben Verespatak, Gyulaféhevár mellett Borbánd *volt* magyarsága.

Tudomásul kell vennünk azt aényt is, hogy vannak olyan régiók, főleg a Bánságban, Krassó-Szörény, Fehér és Hunyad megyékben, ahol már a falusi népesség körében is megjelent, sőt nemsokára be is fejeződik a teljes nyelvi asszimiláció. Hajdan színmagyar települések lakossága, amely még ma is őrzi a magyar történelmi egyházakhoz kötődő vallási identitását, nyelvileg nem egyes egyéneiben, hanem teljes tömegében megszűnt magyarnak lenni. Egyre több az olyan mezőségi, dél-erdélyi helység is, ahol utolsó tanúként, nem *szórvány*-, hanem *foszlánymagyarként* él néhány ember, nem ritkán egy-egy nagy történelmi értékű műemlék templom vagy rom árnyékában. Az ő elmúlásukkal lezárul egy hosszú történelmi folyamat, eltűnik jelenlétük emberi emlékezete is.

Ahol pedig a tömbök, és szigetek pereme körül felszámolódik a szórványgyűrűk védelme, ott lassan kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek maguk a sziget-települések. Beszűkül a fiatalok párválasztási

lehetősége, elsorvadnak a kapcsolatok, megakad az értékek utánpótlása, bizonytalanná válnak a gazdasági vállalkozások.

Ugyanakkor van néhány olyan erdélyi szórványtelepülés is, ahol mély történelmi gyökerű és nagyon erős az anyanyelvi közösség s jól működik a család és a tágabb közösség nyelvvédelmi rendszere. Ezek hordozzák a túlélés kutatására érdemes csodaelemeit, mert minden arra mutató jel, illetve feltétel ellenére nem viselkednek szórványként. A Szeben megyei Bürkösön vagy Oltszakadátan, Nagymohán vagy Kóboron a közösség saját erőből és nagy áldozatok árán védi az iskolát, s emberemlékezet óta alig történt vegyes házasság, pedig fél-száz kilométerre vannak a legközelebbi magyar települések. Évszázados szokáskultúra szabályozza még ma is, hova kell mennie leányért, legényért a családalapító fiatalnak, honnan kell „párt hozni”, hogy a közösség megmaradjon.

Szórvány beszédmód

Néhány év múlva Kolozsvárra kerültem, ugyancsak lelkészek. A „kevesen nagy területen” szórványsorsot felváltotta a „sokan kis helyen” új, nagyvárosi helyzete. Az alig egy kilométernyi hosszban elnyúló Pata utca és a Györgyfalvi - negyedi lakótelep négyezer lelkes kolozsvári magyarságát különös élmény volt a „minden lélek fontos” Bürkösön kialakult csöklátásával szemlélni. Később a református püspökségre kerülve kiadói szerkesztőnek, felszabadultam a gyülekezeti szolgálat alól, s több szabadidőm lett hétvégeken kijárni vidéki gyülekezetekbe. Idővel egyre tágabb összefüggésekben szemlélhettem és ítélttem meg mind az egész erdélyi, mind az országos helyzetet, s ezért elkezdtem járni Románia azon részeit, ahol magyar szórványgondokról értesültem.

Olyan összetett kérdéssel állunk szemben, hogy szinte nem is egy-egy település, hanem egy-egy kisközösség, néha csak egy-egy család csoportos és egyéni etnikai viselkedésmódjára kell választ találnunk a szórványfogalom meghatározásához. Az is érdekes, hogy a „szórvány” nem öndefiníció: a helyzetet és a folyamatot kívülről állapítja meg róluk a kutató, a politikus, a lelkigondozásukat anyanyelvükön végző egyház. Maga a csoport sokarcú bonyolultsággal éli meg a maga helyzetét, s azt legtöbbször természetesnek fogadja el, hozzáigazodva az átrendező önzonosság értékvilágához, a másik kultúrába való beágyazódás tényeihez. A *szórványelit* egy része megtanul a változó helyzethez alkalmazkodva magyar környezetben „szórványul viselkedni”, miközben a többségi értékvilágban tovább éli a maga asszimiláns életét. Jól megfigyelhető ez a kettősség a nyugati magyar elitnél, ahol a magyarság megmaradásáért sokszor nagy áldozatokat vállaló „diaszpóra-líderek” az ottani szórványmagyarságot mentő küzdelmüket éppen csak saját otthonukban, környezetükben nem folytatják. Idegen házastárssal és baráti körrel családjuk teljesen identitást váltott, gyermekeik nem tudnak magyarul, tiszteletreméltó munkájukat nem hitelesíti a magánéletük – s így sokszor joggal keltik a „szabadidő-magyar”, a „hobbimagyar” képzetét.

Jelentős szemléletváltozás figyelhető meg az etnikai értékeket, az értékrend változását illetően is. Ma már nemcsak a hagyományos szórványokban, hanem az átmeneti régiókban is átalakult a homogén etnikai szemlélet, a vegyes házasságok következtében az asszimiláns szemlélet terjed egyre szélesebb körben. Olyan méretű az etnikumok közösségi-családi összekapcsolódása, hogy kisközösségekben, templomi igehirdetésekből, sőt kisebb baráti közösségekben is alig lehet „kényes témákról” szót ejteni, mert mindig kerül egy-egy érintett, aki sértve érezheti magát. Néha joggal, néha jog nélkül.

Végül pedig az sem mindegy, hogy milyen irányú az etnikai folyamat. A szakirodalom és a közbeszéd a *leépülést* tekinti a szórványra jellemző folyamatnak – de nem felejtethetjük el, hogy vannak

stagnáló, sőt növekvő szórványok is. Még a közelmúltban is előfordult, hogy egy-egy település vagy régió népessége tömegében áttelepülve egy másik területre, ott státushoz és többségi arányhoz jutott. Mind az emelkedő, mind az alászálló irány egyértelműen jelzi az etnicitás státusát a közösségen belül.

Annak a megállapítására, hogy melyik település, melyik kistrégió szórvány és melyik nem az, sokszor egyedi elbírálások is alkalmazhatók. Ehhez a szórványlét alkotóelemei kölcsönhatásának elemzése szükséges. Az identitást hordozó alapelemek figyelembe vételével és pontozásával, évekkel ezelőtt készítettem egy *szórványosodási indexet*, amelynek pontrendszere alapján meglehetősen jól be lehet tájolni egy közösség etnikai veszélyeztetettségi fokát. Ez abban is segít, hogy különböző támogatási helyzetekben alkalmazni tudjuk a *stratégiai szórványfogalmat* az identitásveszéllyel élő magyar népeiségekre – vagyis ki tudjuk jelölni azokat a közösségeket, amelyek valóban nem tudják önerejükben biztosítani a megmaradásukhoz szükséges feltételeket. Ennek alapján különböztethetünk meg demográfiai, oktatási, művelődési, nyelvi, érdekvédelmi, önkormányzati, egyházi stb. szórványokat. És ahol a hátrányos etnikai arányok mellett összejön még legalább két tényező, azt a közösséget a maga egészében is szórványként kell kezelnünk.

Többségi nyelv- és értékfogyasztás

Minden összetett tényező mellett a harminc százalékos aránykülönböznél ki lehet jelölni egy kisközösség fokozott veszélyeztetettségének határát.

A veszélyeztettség jelei már korán jelentkeznek. Ha egy településen az egyik etnikum aránya ötven százalék alá esik, elkezdődik a kultúrák közötti verseny, s beindulhatnak bizonyos leépülési folyamatok. Megnövekednek a súrlódási felületek, sokasodnak a sérülés- és kudarcélmények. Elkezdődik a kisebbség kiszorítása az önkormányzatból, a közéletből. Megindul a harc az intézményekért: a kisebbség az apadó gyermeklétszám miatt nem tudja megtartani az iskolát, ha a törvény szerint joga volna is hozzá. Ha bizonyos történelmi szokásjog nem segíti, a kisebbségnek folytonos harcra, védekezésre kell berendezkednie. Negyven százalékos aránynál már mérni lehet a veszélyeztetettség fokozott szintjét. Harminc százalék alatt a közösség a maga területén belül – néhány kivételes helyzetet nem számítva – már teljes mértékben szórvány, hiszen közösségi életműködései a többségi intézményekhez és közösségi gyakorlathoz kötődnek; nyelvhasználatát akadályozhatja, ellehetetlenítheti a nagyobb közösség. Húsz százalék alatt pedig már kiemelten veszélyeztetett közösségekről beszélhetünk.

A szórványban a megváltozott információs lehetőségek ellenére eldugulnak az etnikai csoporton belüli kapcsolatok hajszalerei. Miközben egyre több lehetőség van külső forrásokból anyanyelven tájékozódni, anyanyelvi értékeket átvenni, a tájékozódási gyakorlat áttér a belső nagyobb közösségére és annak eszközeire. Ezzel erősen sérül a közösséget fenntartó, megőrző belső *etnikus csoportélet*. A magyarok által is lakott régiók, helységek mindegyike, s bennük a kiscsoportok és az egyének erősen lokalizálódva, az anyanyelvi vérkeringéstől elszigetelődve élnek a maguk életét. A szórványsors pedig sok egyéb mellett éppen az etnikai elszigetelődés, az anyanyelvi magány, az önazonosságához tartozó információk és értékek utánpótlásának elmaradása – *a magyar csoportélmény hiánya*. Az így élő közösség-töredékek az anyanyelvi lét kollektivitásától, az önazonosság alapvető információitól szakadnak el, és – Madagaszkár vagy Ausztrália élővilágához hasonlóan – olyan *szétfejlődés* következik be bennük, hogy sok esetben már nem is értik egymást.

Gond tehát nemcsak a kisebbségnek a többséggel vívott érdekvédelmi küzdelmével van, hanem a belső sérülésekkel, a többségi értékek indokolatlanul nagyarányú átvételével is. Nagy felületen

érintkező etnikai együttélésben a kisebbség a maga erejéből nem tudja minden területen megőrizni, fenntartani szokáskultúráját, nem tudja kialakítani saját anyanyelvi intézményeit. Természetes lesz számára a többségi intézmény- és értékfogyasztás. A közösségnek, a családnak, az esetleg még létező anyanyelvi intézményeknek valósággal küzdeniük kell tagjaik visszahódításáért, s ez nem mindig jár sikerrel. A többségi kultúra átítatja a mindennapi életet; a kisebbségi nyelv, kultúra, média presztízse folyamatosan csökken.

Külön kell szólni a magyar nyelv tévesztéséről, a nyelv zsugorodásáról, a már nemcsak a szórványt, hanem az átmeneti régiókat is elért nyelvromlásról, nyelvcsuszamlásról, nyelvi erózióról, sőt a nyelvi fogyatékosokról is. Az anyanyelv tévesztését gyorsuló ütemű nyelvromlás követi. A kölcsönszavak egyre bővülő átvétele mellett az erdélyiek beszédében sok helyt megjelent a szó eleji nyújtott romános hangsúly, és egész román nyelvi szerkezetek épülnek be a nyelvbe. Ez által az egész magyarul beszélő közösség kerül válságba, mert anyanyelvét használva is a romlást terjeszti. Ehhez kapcsolódik az anyanyelvi oktatásban nem részesülő magyar gyermekek népesedő tábora, akik még magyarként élnek ugyan, de *magyar írástudatlanokként*, elzárva az írott anyanyelvi kultúra összes értékeitől.

Identitásfoglalás az oktatásban

A helyi társadalmi, kisközösségi élet minden olyan területe, amely nem önállóan, nem saját intézményen és szokáskultúráján belül szerveződik, ki van téve egyrészt az elsorvadás, másrészt a beolvadás veszélyének. Egy-két sérülési tényező már elég ahhoz, hogy e folyamat mentén az egész közösséget a leépülés felé vezesse.

Lássuk a legjellegzetesebbet, az oktatást.

A szilárd identitású homogén szórványcsalád: zárt közösség. Ezen belül a gyermekek kicsi korában egy nyelvi identitássziget jön létre, amely igyekszik kivédeni a külső hatásokat. Itt a gyermekek csak az utca gyermekvilágának mozgásterében tanulnak románul, egyébként homogén családi burokokban élnek. Az iskola az első terület, amely egy teljesen új és önálló idegen etnikai blokkot hoz létre a tanulni kezdő gyermek világában, s így a család életében is: behoz egy idegen kultúrát és egy lefordíthatatlan nyelvezetet. A család elkeseredett védekező küzdelembe kezd, de a probléma alig kezelhető. A más nyelvű iskolai kultúra mentén a családban menthetetlenül elkezdődik a többségi nyelv térfoglalása. Az oktatással, iskolával, tananyaggal kapcsolatos teljes szókészletet átveszi az a nyelv, amelyen azt a gyermek elsajátítja. Vannak ugyan kivételes esetek, ahol valamelyik családtag vállalja a szinte lehetetlen küzdelmet, és a két kultúra közötti transzplantációs munkába kezd: mindent megpróbál lefordítani, megmagyarázni, a gyermek iskolai körét visszavonni a család anyanyelvébe. A család azonban szinte sohasem alkalmas arra, hogy az oktatási kultúra egész fogalomkörét egy másik, anyanyelvi rendszerbe áttegye és be is gyakoroltassa. A gyermek számára is nehéz megérteni két nyelv és két értékrendszer értelmezésében minden fogalmat.

Az oktatás tehát egy teljes kultúrkört és nyelvezetet „foglal el” a gyermek és a család identitásából. Ehhez kapcsolódik az a szocializációs csoport is, ahova a fiatal az iskolai környezetben integrálódik, ennek teljes kultúrköre, nyelvezetével együtt. A szociális mozgástér és az iskola felől egy etnikai résen át hatásos *identitásfoglalás* és *-váltás* történik, s a folyamatot az iskolai és baráti kör megszilárdulása felől a vegyes házasság fejezi be. Ezt nem méri fel nagyon sok szülő még jelentős magyarság arányú településeken is, amikor a „jobb érvényesülés” reményében többségi oktatási intézményt választ gyermekének. A szülő csak annyit akar, hogy gyermekének *jobb* legyen, s későn

döbben rá arra, hogy ez által őt mindenestül *más* értékrendre és csoportéletre predesztinálta.

A szórvány tehát egy kisebb mozgásterű, egy szűkebb használati értékű vagy sérült kultúra és nyelvi értékrend veszélyeztetettségét is jelenti, valamint átmeneti folyamatokat egy másikba: a többségbe.

2. Helyzetkép

1989 decemberétől, a nagy változások után, új helyzet alakult ki. Új cselekvési lehetőségek nyíltak, s mi – néhány lelkész és teológiai hallgató – ezt rögtön felismertük. A szórványban élők számára egy kis lelkigondozói lapot szerkesztettünk Felebarát címmel. Volt ebben sok minden: magyar történelem, vidékleírás, rengeteg hír és még több kép. Ezt a lapot két évig volt erőm szerkeszteni, mert ha írásaiban nem is, de előállításában egyszemélyes vállalkozás volt. Ez a ma már minden bizonnyal sajtótörténeti érdekességnek számító képes kiadvány elsőként kapcsolta egybe a szórványtelepüléseket, régiókat, családokat, s adott hírt arról, hogy hol vannak a bajok.

Erdély történelmének mélyén összetett folyamatok vezettek a mai helyzetkép kialakulásához. Egyfelől: jelentős területeket sohasem népesítettünk be. Így maradt szinte érintetlen a teljes erdélyi hegyvidék, Fogarasföld, a Mócvidék, a Hátszegi-medence, Máramaros hegyes vidéke. Másfelől: amit benépesítettünk, ott sok nagy történelmi felszámolódás apasztott bennünket. Néhány szomorú történelmi dátum is jelzi pusztulásunk fájdalmas emlékeit: az első tatárjárás; Basta hadainak dúlása; a II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követő második tatárjárás; néhány parasztlázadás; megtorlások a Rákóczi-szabadságharc és 1848–49 után; a XIX. és a XX. század nagy kivándorlásai; a kollektivizálás. Ezen felül, folyók völgyei mentén élő magyarságot évszázadonként megtizedelték a régi idők borzalmas járványai, s tetézték mindezt az elpusztult adózó népeiséget és munkaerőt pótló, hatalmas méretű betelepítések.

Szórvánnyá fogyott a belső, dél- és észak-erdélyi, mezőségi magyar tömb, miközben – az Erdélyben mindig is gyakori erős népességmozgás jelenségeként – szórványokba menekült és migrációs diaszpórát teremtett a székely, a szilágysági, a partiumi magyarság. Mert a fogyás másik oka a munkaerő folyamatos elvándorlása. A székelyek előbb csak cserekereskedelmet folytattak, árut szállítottak Bukarestbe, majd oda szegődtek alkalmi munkára, cselédségre, de összekeresve egy kis pénzt, hazatértek. Ezt követte a végleges kitelepedés, a maga szomorú végeredményével. Az elmúlt évszázadokban a magyar tömbök, köztük a Székelyföld is, jelentős népeiséget adtak a szórványoknak – a Regáltól Amerikáig. Így telepedett le és jött létre a két világháború között Havasalföldön - a nagy ipari telepeken is elsősorban Bukarestben, Konstancán, Galacon, Bákóban - a több százezres nagyságrendű regáti magyarság. Így lett a Mezőség mellett a regáti kérdés e kor égető szórványgondja és missziós feladata.

A két világháború között jelentős székely munkaerő vándorolt szét a Szászföldre is summásnak, cselédnek a szászok gazdaságaiba. Ott is maradtak, s így keletkeztek a szászföldi székely diaszpórák. A következő hullámokban, a negyvenes évek végétől, jelentős magyar munkaerő vándorolt a belső-erdélyi városok felé a megélhetés, az ipari vonzás törvényei szerint. Udvarhelyszékről és Keresztúr fiúszékről számottevő népeiség vonult le a Küküllő mentén; így gyarapodott fel Brassó, Nagyszeben, Medgyes, Segesvár, Szentágota magyarsága. Egy-egy székely település szinte saját faluszigeteket hozott létre a nagyobb városokban. Atyha, Sófálva, Makfálva és Siklód elszármazottaiból Temesvár és Nagyszeben részesedett, a nagysolymosiakból és petekiekből Kóhalom; a teljes Székelyföldről, nagyjából Háromszékből Brassó, Medgyes, Szeben magyarsága gyarapodott fel. A legjelentősebb gyűjtőtér

azonban Vajdahunyad, Déva, a Zsil völgye és főleg Bukarest volt. Hasonlóan nagy szétszóródás ment végbe a szegény Szilágyságból: a diósadiak, krasznaiak, sarmaságiak megtöltötték a Zsil völgyét és a Hunyad megyei iparvidéket.

Az ötvenes években, újabb hullámban folytatódott a székelység elvándorlása, már nemcsak az erdélyi magyar többségű városok, hanem Havaselve felé is. Bukarest mellett székely ácsok, kőművesek és szakképzetlen munkások ezrei vándoroltak Călărași, Slobozia, Giurgiu, az olténiai Szörénytorony nagy építőtelepeire. Megszületett a székelyföldi agrárproletárokból a székely ipari diaszpóra, a „téeszmenekültek diaszpórája”, akik a kollektivizálás – és nem a föld! – elől menekültek. Bukarest ma is tele van székelyekkel, *volt* székelyekkel is. Így lett a Regát az erdélyi magyarság, mindenekelőtt a székelység legnagyobb temetője. Mára e területek irányába szinte teljesen megállt a kitelepedés. Az itt élő magyarság lélekszáma az elvándorlással és az asszimilációval folyamatosan fogy, és már csak tízezres nagyságrendű.

A szóránymagyarság legújabb és mai migrációs népessége azokban a városokban született, ahova munkát keresve „tántorgott ki” a tömbmagyar Erdélyből.

Nemcsak a székely, hanem a kisebb belső-erdélyi tömbfalvak és szigetek népessége is beolvadt, ha kiszakadt nyelvi közössége szabályozó erőteréből és a nagyváros szabadságába, szabadosságába és szabályozatlanságába költözött. Különös tehát a székelység anyanyelvi és román nyelvi élménye. Egyfelől otthon nem tanulta meg, sőt elutasította a többségi hatalom nyelvét, másfelől pedig az új helyzetben gyorsan asszimilálódott. Aminek valószínű oka az, hogy többségi helyzetből érkező népesség lévén, a legkevésbé volt *felkészülve* az önazonosság eróziójára, s a legkisebb *immunizációs készséggel* rendelkezett arra az esetre, ha kiszakadna a tömbből. A hangos többségi lét, a hozzászokás a többség védte történelmi önazonosságához, szinte taszította őket a másik többség felé, mert nem volt kisebbségi létben nyert védekező tapasztalatuk, nem rendelkeztek hatékony immunizációs tapasztalattal.

A hetvenes években a Székelyföld hol szerencsés, hol szerencsétlen iparosításával elindult egy kisebb magyar hazatelepedési hullám is a Regátból és a nagyvárosokból, de ez nem jelentette a székely diaszpórák és kolóniák leépülését. A megélhetési beépülés, a sok vegyes házasság, a nehezen kialakított egzisztencia a hajdani kitelepültek jelentős részét visszatartotta a lehetségessé vált visszatelepüléstől. Ugyanakkor jól érzékelhető az erdélyi szórványokból a tömb felé irányuló mozgás. Székely városaink népe között ma szinte egész Erdély népességrétegei megtalálhatók; szép számmal vannak itt a Mezőség, Szilágyság, Észak- és Dél-Erdély képviselői, akik mind könnyen beépültek a helyi székely másságba.

Voltak szervezett csángómentési kísérletek is a hetvenes években, amikor a hivatalosan, bár nem nyilvánosan elrendelt moldvai betelepítés leple alatt leleményes székely gyárigazgatók csángókat hoztak be Moldvából. Ezek egyik, az anyanyelvét jobban megőrzött része itt magyarrá integrálódott (bár a csúföndáros székely „tyármagyaroknak” nevezte őket), másik részük inkább román lett, és a mai csíkszeredai, sepsiszentgyörgyi románság egyik alaprétegét alkotja, akik – vallási identitásukat megtartva – a magyar történelmi egyházaktól román nyelvű egyházi szolgáltatásokat követelnek.

A tömb–szórvány kapcsolatokban és népességmozgásban voltak rendhagyó esetek, szinte csodák is: a tömeges kitelepedés expanziós jelenségei. Ilyenek a felszámolódott etnikai csoportok, a szászok, svábok nyomába történt székely áttelepedések a Szászföldre, a Bánságba és Szatmár vidékére. Ilyenek a szórványmentés különös telepítései, mint például a Nagy-Homoród menti Darócon, ahol a kiürült szász házakba székely telepések érkeztek, és nem olvadtak be, hanem új székely hont foglaltak maguknak a szászok helyén.

Pillantás Erdély szórványterképére

Lassan kialakult bennünk a felismerés, hogy anyanyelvi táborokat szervezni és lapot szerkeszteni távolról sem elég: sokkal több a tennivalónk. Tervszerűen kell cselekedni, mentési tervekre is szükség van, de látni kell a nagyobb összefüggéseket is; tervezni kell, a tömbök figyelmét is felhívni a szórványok helyzetére, az ebből adódó feladatokra. Bejegyeztettük a Diaszpóra Alapítványt, s munkához láttunk. A román televízió magyar adásának szerkesztőjével, B. Nagy Veronikával hozzá fogtunk szórvány témájú filmeket készíteni, és *Juhaimnak maradékát összegyűjtöm* címmel nagy sikerű, több díjat nyert sorozatot indítottunk az említett adásban. Közel negyven ilyen film készült eddig. Emellett tucatnyi fórumon, különféle bizottságokban képviseljük a szórványügyet, tanácsal látunk el lelkészeket, tanítókat, igyekszünk jelen lenni minden vidéken.

Vannak Erdélynek bizonyos részei, amelyeket sohasem népesítettünk be annyira, hogy ott többséget alkossunk. Az ebben a vonatkozásban már említett Mócvidéken, Fogarasföldön, Hátszeg környékén, Máramarosban, valamint a Mezőség bizonyos részein, Naszód, a Radnai havasok környékén soha nem élt tömeges létszámú magyarság.

Aztán vannak nagy történelmi ütközőzónák: a nagyobb erdélyi folyók völgyei, a történelmi hadszínterek a Maros, az Olt, a Szamos és részben a Küküllők mentén, az Érmellék bizonyos részén. Ezek a hadjáratoktól és a nyomukban támadó pusztulástól, tűzvésztől, öldökléstől sújtott területek voltak a felszámolódás legelső színhelyei. Gyulafehérvár egykor Erdély fejedelmi fővárosa volt – és mi lett belőle? A közeli Borbánd katolikusai egy évszázada beolvadtak, Vajacson kívül nincs magyar többségű helység a város környékén.

Enyed környékén maradtak még kicsi szigetek, miután a török és tatár inváziók tönkretették a hajdani településeket. A Maros bal partja mentén maradt néhány magyar többségű helység, de a jobb parti Tövisen már csak mintegy háromszáz magyar él, és a Jékely Zoltán verse által jelképpé lett Marosszentimrén, Diódon már nincs magyar.

Hunyad megyében mély történelmi hagyománya van az etnikumok együttélésének, következőképp a gyakori identitászavarnak. A hátszegi régióban a kora középkortól jellemző volt a román kenézek elmagyarosodása. Román nevűek, román ősökkel elmagyarosodtak, aztán részben visszaronánosodtak. Itt jelentős számú középkori templom, vár, udvarház maradt meg, körülöttük néhol többféle gyökerű kevéske magyarsággal, néhol már csak felszámolódott közösségek emlékével, temetőivel. Itt, ahova sok évtizeddel ezelőtt bukovinai székelyeket is telepítettek, alig maradt pár település, Lozsád, Alpestes, Csermakeresztúr, Rákosd, ahol a templomi-egyházi nyelvhasználat mellett a családban is teljes értékű a magyar nyelvtudás. Az ötvenes évektől a Székelyföldről és Szilágyságból tömeges ipari népesség áradt Déva, Vajdahunyad és a Zsil völgye ipartelepeire és bányászvárosaiba; ők most jutnak – ugyancsak tömegesen – identitásvesztésbe.

Sajátos terület az Erdélyi Mezőség, ahol a nyelvi gondok mellé súlyos szociális gondok társulnak: szegénység, elmaradt iparosítás, infrastruktúra-hiány. Itt alakult ki az erdélyi szórványlét és szórványmitosz teljes fogalomkészlete. Rákosi Viktor (*Elnémult harangok*, 1903.), Makkai Sándor (*Holttenger*, 1936.), Nyíró József (*Néma küzdelem*) és mások munkái nyomán Dél-Erdély mellett a Mezőség lett az erdélyi szórványkérdés jelképe.

Tipikus szórványterület a Szászföld, Szeben és Brassó megye területe. Itt nagyon erős szigetfalvak is vannak: a hét- és tízfalusi csángó települések, mellettük Olthévíz, Alsórákos, Apáca, Bodola, Keresztvár – de a rájuk nehezedő nyomás is nagyon erős.

A dél-erdélyi etnikai szigetlétben is folyik a felszámolódás. Legnagyobb a gond az Olt mentén

Fogarastól Szebenig. Itt egyre kevesebb az esélye az egymástól messze eső, kis lélekszámú magyar közösségeknek a fennmaradásra. Kóbor, Nagymoha, Oltszakadát: történelmi hagyományokat őrző, ősi székely falvak. Bár Szakadátot nem lakta soha kétszáz léleknél több magyar, az ezres lélekszámú románsággal szemben ma is őrzi teljes belső, szászos autonómiáját, szervezettségét, és van magyar elemi iskolai oktatása is. Vegyes házasság alig fordul elő. A fejlett szokáskultúra a közösség gerinceként biztosítja a tartást, segíti a túlélést. Érdekes a történelmi erőtartékok folyamatos áthagyományozódása, ahogy az újabb és a legújabb korokba is beágyazódnak.

Baj van a Nagy- és Kis-Küküllő mente alsó szakaszánál fekvő kis településeken is, Segesvártól Balázsfalváig. Kiskapus, Mikeszásza, Hosszúaszó környékén kemény küzdelmet vívnak a magyarok a megmaradásért mind a nagy román tenger, mind az elszigeteltség és magukra maradottság miatt. Nyelvcserre veszélyével küszködik: Túr, Alsókarácsonfalva és még néhány kisebb település. Persze itt is vannak szerencsés kivételek: a tiszta magyar lakosságú Magyarpéterfalva és a maga négyszáz lelkével Buzásbocsárd. A Kis-Küküllő mentén, Dicsőszentmártontól lefelé haladva, erős magyar közösség a bethlenszentmiklósi, de a veszélyeztetettség itt is növekszik és elsősorban Küküllővár, Magyarbénye, Boldogfalva magyar őslakosait, valamint néhány szász falu betelepített magyarságát érinti.

Az ipari elvándorlástól megtizedelt Szilágyság még mindig tele van belső gazdasági és lelki erővel, keményen tartja magát – a Szilágycseh–Zsibó szakaszon, a Tövisháton, a Szamos és az Almás mentén azonban már sokasodnak a gondok. Zsibó tájékán a történelmi magyar közösségek szinte egészükben felszámolódtak. Az Érmelléken is elfogyott néhány falu, ami különösen fájdalmas az olyan jelkép értékű települések esetében, mint Ady Endre „bölcsőhelye”, Érmindszent-Adyfalva és Kölcsey szülőfaluja, Szödemeter. Az Avas felé közeledve Sárközüjlaknál véget ér a tömb, tovább más csak szigetek vannak: Remete, Újváros, Vámfalu, köröttük nagy elnémultsággal. Nagybánya mellett Koltó és Domokos, Máramarossziget mellett Hosszúmező és Aknasugatag közössége küzd az elszigetelődéssel.

A szörényi és temesi Bánság színes nyelvi vidék. Sajátos etnikai képet mutat Resica, Karánsebes, Arad környéke és a Temes megyei rész. A török pusztítás nyomán felszámolódtott a magyarság, és jószerével a II. József által elrendelt telepítések sváb, német, szerb és kisebb részben magyar szigetfalvakat hoztak létre. Az utóbbiak Igazfálvától a mai hármas határhoz legközelebb fekvő Óbébig található, magyar katolikus falvakkal és református telepésekkel. A bánsági falusi és a temesvári városi magyarság újabbkori demográfiai tartalmát, magyar etnikai felfrissülését főleg a nagy székely és szilágysági munkaerő-bevándorlás eredményezte. Ezért alakultak ki a Arad környékén szilágysági magyar vándortelepés közösségek Nagyszentmiklós, Nagylak, Máriafölde vidékén, Angyalkúton, Németszentpéteren, korábbi sváb, német, szerb falvakban. Az arad-hegyaljai Gyorok meg egyenesen csángó telepés közösség.

A nagyipar elsvadásásával azonban újabb magyar betelepítés a Bánságba már nincs és nem is lesz. Sem városba, sem falura. Minden régió népességét saját magának kellene pótolnia, belső erőből, vigyázva saját demográfiai jelenlétére. A Bánságban azért nagy a baj, mert a népességfrissítő telepés erők hiányában és a belterjességben mélyre süllyedt a nyelvi önértékelés, s aggasztó méreteket ölt a vegyes házasság. A háromnyelvű Bánság, valaha a tolerancia jelképe, mára csak emlék maradt.

Nagyon érdekes világ a Körösök mente, amelyre egyfelől az elszigetelt szórvány jelleg, másfelől az átmeneti települések jellemzők. A sebes-Körös mentén nem mondhatunk le Körösrévről, Magyarakacsról, de Élesdről sem. A Fekete-Körös menti Köröstárkány, Magyarremete, Gyanta nehezen nevezhető szórványnak, hiszen gazdag történelmi hagyományokkal rendelkező, erős karakterű magyar nagyközsége, de Belényes és lassan Tenke is már csak szórvány.

Ahol a városok és falvak körül van magyar demográfiai védőgyűrű, s az homogén

vonzásterületet biztosít a régióknak, ott a kifelé irányuló népességmozgás nem pótlódik más etnikummal. Ahogy Marosvásárhely vonzáskörzete és gyűrűje románosodik, a marosszéki székely falvak déli-keleti gyűrűjében is felerősödik a térfoglalás: teljes demográfiai átrendeződés történik Koronka, Jedd, Marosszentgyörgy irányában is. Érdekes, hogy a populációs űrbe hatoló térfoglalás mennyire másképp zajlik egy homogén etnikai háttérű gyűrűben: a népesség olykor más vallású, de saját etnikumból reprodukálódik. Székelyudvarhely déli falugyűrűjének református részén például, Felsőboldogfalva környékén, a nagy betelepülés és az újjgazdag lakótelep gyarapodása nem hoz etnikai arányváltozást, csak vallásit – a katolikusok javára. Ugyanez figyelhető meg Bögözön, ahol szintén katolikus migrációs népességnövekedés következett be. Református előretörés tapasztalható viszont olyan katolikus szigeteken, mint Szováta és Barót, a kisebb települések közül Nyárádremete és Nyárádköszvényes.

Érthetetlen, de növekvő erejű és nagyon szomorú térvészési jelenségek észlelhetők majdnem a teljes román–magyar határsávban. Ijesztően mélyre zuhant itt a magyarság gazdasági, nyelvi és kisebbségi önértékelése. Ez a jelenség is alapos kutatómunkát igényelne, hogy megismerve mechanizmusait, orvosolni lehessen. Érmihályfalván például, ahol négyszáz román lakik ötezer magyar mellett, a magyar gyerekek 23 százaléka román iskolába jár. Teljesen érthetetlen, hogy miközben az érmihályfalvi polgár átjár dolgozni, vásárolni Létavértesre, Debrecenbe, neki semmivel sem ér többet, sőt kevesebbet nyom a latban a magyarsága, mint mondjuk a mezőszéki mezőbándinak, holott földrajzi elhelyezkedése alkalmán és jogán ott a lehetősége, hogy abból a saját és az azt erősítő átszivárgó kultúra kölcsönhatásaiból éljen, amelyikbe beleszületett. Mi okozza, hogy tíz-tizenöt kilométerre a határtól, ahol magyar kultúrán nőtt fel még a románság is – hiszen volt időszak, amikor ők is a magyar tévét nézték –, másfél évtizeddel 1989 után a román iskolákba beiratkozottak száma meghaladja az országos átlagot? És nem akárhol, hanem a főként magyar többségű településeken.

A hallatlan méretű partiumi elvándorlásra már nem is térek ki. Persze érezni mögötte a politikai nyomást, a sorozatos *identitási kudarcélményt*, az *etnikai depressziót* is. De miért van ennek a régióknak *nyelvi sérülésélménye* és miért nincs elegendő nyelvi-etnikai sikerélménye? Miért olyan értéktelen itt a magyar nyelv és kultúra?

Általában szinte egész Erdélyről elmondható, hogy mindenhol növekszik a hajlam a többség felé irányuló integrációra. Az erőteljes többségi nyelvi környezet és a *többségi nyelv agresszív közéleti jelenléte*, a többségi intézmény- és kultúrafogyasztás igénye, a hatalmi kultúra magasabb presztízse és vonzása nagy nyomást gyakorol arra a magyar népességre, amely falukörnyezetéből nem hozott, nem örökölt és nem őrzött meg elegendő identitás-elemet. Tudomásul kell vennünk, hogy a hozott és nem pótolta identitás- és immuntartalékokból egy veszélyeztetett etnikum nem él meg sokáig; ezeket folyamatosan pótolni kell az értékek, az anyanyelvi információk áramkörébe való bekapcsolással, közösségteremtéssel, egy kis „magyar globalitással”.

Szórvány és egyetemes magyarság

Nemrég kolozsvári fiatalokkal Nagyszentmiklóson jártunk. A bánági kisváros sáros mellékutcainak útvesztőjében több alkalommal is meg-megálltunk, érdeklődtünk a nagy zeneszerző szülőháza után. Fiatalok és középkorúak is Bartók Béla nevének hallatára értetlenkedve vonogatták a vállukat. Végre az ötödik útbaigazított. Elszomorítólag hatott ránk, hogy itt, a határ mellett, csak ennyire ismert a többség számára az a nagy magyar zeneszerző, aki mindenkinél többet tett a román népzenei kincs összegyűjtéséért és népszerűsítéséért.

A szórványrégiók önbizalmát gyakran próbálom azzal erősíteni, hogy előadó útjaim során szóba

hozom, milyen sokat adtak az egyetemes magyarságnak ezek a területek. Sehol annyi egyetemes magyar jelentőségű történelmi, építészeti, emberi érték (és értékek emléke) nem halmozódott fel, mint Erdély legtöbb szenvedésnek kitett vidékein – a tömb számára sokszor elfelejtetten. Erdélyi és egyetemes magyar legjobbjainkat is ezek a vidékek adták.

A mai Beszterce megyei Cserhalom és Kerlés vidékén, az 1068-as kun betörés színhelyén, a székely Szent László-legendák szülőhelyén ma már egyetlen magyar sem él. A Bethlen-kastély lerombolása után már csak a sziklasírok elkopott és szétkalapált feliratai emlékeztetnek a jeles történelmi családra. Az itt élő többségieknek fogalmuk sincs arról, hogy itt vívott meg Szent László a leányrabló kunnal, a Bethlen-kastélyban működött Bodor Péter székely ezermester és feltaláló pénzhamisító gépe... A völgy másik dombján, Cegőtelke kis magyar falu temetődombján áll a közös összefogásból emelt cserhalmi emlékmű. Tündér Ilona és Árgyilus királyfi meséjének emlékeztető helyszíne a Maros völgyében a messzire látszó hegycsúcs, ahol Kecskető vára állt. Ma már romjai sincsenek meg. Budai Nagy Antal, az 1437-es erdélyi parasztfelkelés vezére szülőfalujában, a Kolozsvár melletti Bodonkút-Dióson még él néhány magyar, de a hajdan huszita mintájú szekértáborral védett Bábolna hegyének környékén már egy sem. A hegytetőn, a nagy csata színhelyén, az 1950-es években emelt kétnyelvű emlékmű magyar feliratát a román és magyar jobbágyok összefogásáról szétverte a nemzeti türelmetlenség.

A Maros völgyében a nemzetközi út mentén Déva után érünk Marosillyére, s a fák között rátalálhatunk Bethlen Gábor szülőházának megmaradt bástyájára. Amióta a dévai Szent Ferenc Alapítvány tulajdonába került, megújulva várja, hogy Erdélynek ezen a forgalmas pontján közösségi feladatokat kapjon. Vajdahunyadon a lovagvár minden bástyája a nagy törökverő erdélyi vajdára, Hunyadi Jánosra emlékeztet, de ezen a néven a magyarokon kívül más nem ismeri: a történelemlékönyvek átkeresztelték Iancu de Hunedoara-nak. A Szeben megyei eldugott kis falu, Bolya, a nagy matematikus Bolyai Farkas szülőhelye. Szülőháza már nem áll, a Tholdi család kápolnával kiegészített kastélya is romokban hever, a falu katolikus temploma veszélyben van. A szilágysági Szödemeter, amint már szóba került, a Himnusz szerzőjének szülőfaluja; a szülőház ma ortodox paplak. A falu az évente megrendezett Kölcsey-záróoktatás színhelye, néhány magyar lakossal. A Fehér megyei Alvinc Kemény-kastélya Kemény Zsigmondnak adott szülőhelyet, Pusztakamarás meg nyughelyet. A Szilágyság szélén fekvő Szurdokon, akárcsak az Aranyos-völgyi Lónán, ahol már egyetlen magyar sem él, állt Jósika Miklós egy-egy kastélya; több regénye született bennük. Az egyik kastély még viszonylag jó állapotban megvan, a másik már nincs. Érmindszent egyik kis háza Ady Endre, a bánási Nagyszentmiklós gazdasági iskolájának szolgálati lakása Bartók Béla szülőhelye és gyermekkor első éveinek színhelye. A Nagy-Szamos mentén Kackó Berde Máriának, Galgó Bárd Oszkárnak, Semesnye Daday Lórándnak, Kozárvár Varró Dezsőnek adott otthont, a teljesen magyar lakosság nélküli Alsókosály pedig az itt évekig gazdálkodó Bartalis János költőt ihlette falusi bukolikáira.

Szóts István filmrendező, nagy sikerű erdélyi és népi ihletésű filmek alkotója, emlékirataiban szeretettel emlékezik Hunyad megyei szülőfalujára, a mára teljesen magyarok nélkül maradt Szentgyörgyvályúra és őseinek másik falujára, Alvincre. Az utóbbi helyen a lombok között rejtőző nagyszülői kúrián újabban háromnyelvű emléktábla utal itt eltöltött gyermekkorára – ugyanitt azonban sem Martinuzzi Fráter Györgynek, sem Kemény Zsigmondnak nem jutott emlékjel meggyilkolásuk, illetve születésük helyén. A szomszédos Fehér megyei Alsócsórán is hiába keressük Barcsay Ábrahám testőrköltő kriptáját a lebontott Barcsay-kúria közelében: kifosztotta és feldúlta a többségi türelmetlenség, akárcsak a XIX. században gazdasági iskolát alapító Kun Kocsárd gróf algyógyi sziklasírját.

A Segesvár melletti néhány magyar lelkes Kisbúnban született Bethlen Miklós kancellár, jeles önéletíró. Hajdani csodálatos barokk kastélya még áll a Küküllő medrének árterületén, romosan, kitéve a gyakori árvizeknek rombolásának. Gyulaféhevár tövében, szolgálati helye, a magyarigeni templom kertjében nyugszik az egyház- és irodalomtörténész Bod Péter tiszteletes úr. Itt már csak négy lélek a gyülekezet: egy hatalmas templom és hajdan erős egyházközség maradék népe. Nagyenyed környékén és az Erdélyi Hegyalján, Zalatnán élt Gruzda János lelkész, az erdélyi tél, a havasok festője; Enyeden született és élt a „másik” Vass Albert, nem a toll, hanem az ecset művésze, akinek főleg torockói témájú képei közismertek. A Tövishez közeli Diódon gyermekeskedett Vita Zsigmond enyedi tanár, hely- és irodalomtörténész. Az erősen szórványosodó Marosújvár – emlékezetes szolgálatú lelkészek mellett – a jeles személyiségeket adó Jancsó család több tagjának, Elemérnek, Bélának és Adrienne-nek is szülőhelye. A Medgyes melletti Somogyom kis szórványfaluban született a tragikus sorsú költő, Derzsi Sándor; szülőházára két éve helyeztünk emléktáblát.

Az erdélyi Mezőség is jeles személyek által lett ismertté a térvesztés és pusztulás jelképeként. A jegenyei születésű, de apai ágon kiskályáni Kájoni János csíksomlyói páter ettől a mezőségi falutól örökölte a magyar zenetörténetből kitörölhetetlen nevét. Innen nem messze Pusztakamarás nem csupán szülőhelye Sütő András írónknak, hanem fő ihletforrása is – hadd idézzem csak teljes egészében ide kötődő, nagy sikerű, *Anyám könnyű álmot ígér* című naplőregényét. A hajdani kidei plébános, Nyíró József több írása szintén mezőségi témájú, bár őt inkább a székelység írójaként szokás számon tartani – Wass Albert élete jó részének és számtalan írásának viszont a mezőségi Válaszút, a cegei és szentgotthárdi családi birtok a színhelye s a hazaemlékezés tárgya az óceánon túlról is. A szintén mezőségi Katona Barcsay Jenő festőt, Mocs Kiss Jenő költőt, a magyar lakosságát azóta teljesen elveszített Fejérd Benkő András zenetörténészt, Válaszút Kallós Zoltán népzene kutatót indította el a magyarság szolgálatára. Kallós teljes gyűjtőmunkája és egész életműve a mezőségi és csángó területek népdalkincsének feltérképezésére épül.

A Kós Károlyra való emlékezésekben helyet kellene kapnia a családi gyökerek megkeresésének is a Szászrégen melletti Unokán, ahol még ma is élnek Kósok. Szabó T. Attila száz éve született nagy nyelvészünk, az *Erdélyi Szótörténeti Tár* megálmodója és elkészítője családjának egyik ága is szórványban gyökerezik: a Dés melletti Szekerestörpényben. Itt ma már egyetlen magyar sem él, de nyelvészünk és családja nevében a T betű ősei falujára, Törpényre utal – akár csak a kiváló grafikus és festő Gy. Szabó Béla nevében a Gy szülővárosára, Gyulaféhevárra. A Kővár vidéki Nagysomkút elárvult református parókiája Szilágyi Domokos költőnk újabban emléktáblával megjelölt szülőháza.

A nagyok között kellene emlékezni a történelmi családokra is, a Bethlenekre, Bánffyakra, Keményekre, Kendeffyekre, akik Erdély legtöbbet szenvedett vidékein otthonaikban évszázadokon át őrizték történelmi jelenlétünk tárgyi és szellemi emlékeit, vigyáztak az iskolákra, a templomokra – s akiknek birtokai ma nagyrészt gazdátlanul prédára hagyva vagy tervszerűen rombolva pusztulnak el.

Nagyvárosi szórványok

1996-tól rendhagyó munkába kezdünk: a „lélektől lélekig” misszióba. Évente felkeressük, összeírjuk és lelkigondozzuk a Kárpátokon kívüli román területeken, Moldovában, Bukovinában, Havasalföldön és Dobrudzsában élő magyarokat. Nem felejtjük el az erdélyi nagyvárosi lakótelepek magyarságának felkeresését és összeírását sem. Konstanca és Jászvásár mellett így került felmérésre Temesvár, a kolozsvári Monostori lakónegyed, Dicsőszentmárton, Petrozsény, Lupény, Brassó magyarsága. A Felebarát utódként egy kis újságot szerkesztünk a Kárpátokon kívülieknek és az erdélyieknek, a címe: Levél. Azoknak küldjük el, akik számára ez az egyetlen

magyar információ.

Külön elemzést igényelnek a nagyvárosok etnikai gondjai. Erőteljes térvesztés mellett szórványosodás és asszimiláció figyelhető meg valamennyi 40 százaléknál kisebb arányú erdélyi város magyar peremlakosságában. Egy nagyváros különféle rétegei más- és másképpen kerülnek veszélybe. Már láttuk, hogy a magyar intézmények közelében élő, annak értékeit fogyasztó emberek másképp élik át a többség etnikai agresszióját, mint a lakótelepi peremek – ide értve ma már Marosvásárhely lakótelepi népének egy részét is.

Az 1989 utáni változásokkal felgyorsultak az események. A veszélyeztetett magyarságot egyszerre szorongatja az elszigetelődés, a kitepedés és a befele telepedés, a többségbe való integrálódás, a beolvadás. Felmérhetetlen ütemben szaporodnak a vegyes házasságok. Olyan területek lelki erőtartálékai is veszélybe kerültek, mint az ún. *bécsi törésvonal* mentén négy évig Magyarországhoz csatolt Észak-Erdély egyes városai a maguk környékével. Példa erre Dés, Beszterce, Szamosújvár, Naszód, Óradna.

Teljesen más közösségi, nyelvi-etnikai világ tehát az erdélyi város és különösen az erdélyi nagyváros. Statisztikai adatok szerint 1992 óta mind a magyarság száma, mind a városi lakosság aránya csökkent. Ez abból a szempontból feltétlenül jó, hogy a városi munkanélküliek egy része hazatelepült a falujába, gazdálkodik, újra beilleszkedik otthoni közösségébe, erősítve annak védekező kapacitását. De a tömeges visszaköltözés elmaradt. Mire is költözött volna vissza a városon élő falusi magyar? A legalább száz évvel visszamaradt mezőgazdálkodásnak is csak megmaradt romjaira? A kilencvenes évektől csak a reménytelen munkanélküli költözött haza, vagy a nyugdíjas, hogy tömbházlakását átadja a fiataloknak, ő pedig a háztáji védelmében éldegéljen bányász vagy nehézipari vasmunkás nyugdíjából.

Évtizedek óta közismert szlogen, hogy a nagyváros az erdélyi magyarság legnagyobb temetője. Nézzünk bele egy ilyen belső-erdélyi városi közösség magyarságának életérzéséibe, identitásküzdelmébe.

E városok nagyobb részében kedvező etnikai arány mellett a negyvenes évek végéig kiforrott magyar szokáskultúra, jól szervezett magyar közösségi élet maradt meg. A kisebbség az adott lehetőségekhez képes jól érezte magát, túlélte a rátelepítéseket, a kiegyensúlyozott számbeli arány és jelenlét még mindig beszabályozhatta az együttélési szokásokat, és élt még egy öröklött nyelvi rend is. Aztán elkezdődött több oldalról is a támadás: a tervszerű, hatalmas tömegeket mozgó újabb rátelepítések, a nyelvkorlátozás, az anyanyelvi intézmények felszámolása, a munkahelyi diszkrimináció. Ezekben a folyamatokban jelentősen sérült a kisebbségi csoport *nyelvi önbizalma* és *otthonérzete*. A „rég magyar világ”, „rég román világ”, „új magyar világ” és „új román világ”, más vidékeken „nagy magyar világ”, „kicsi magyar világ” kifejezések mögött érezhető az a hatalmas önbecsülési ingajárás és válság, amelyben egy-egy közösségnek közvetlen lakókörnyezetében szinte évtizedenként politikai, társadalmi státust s ezzel önértékelést és nyelvet és kellett cserélnie.

Furcsa, de így van: legnehezebb helyzetbe a nemrég még döntően magyar jellegű városok magyarjai kerültek. Itt a Trianontól kezdődő ingadozások után néhány évtized alatt nagy mesterséges etnikai arányváltás, sőt erőszakos szórványosítás történt, s ez mint *demográfiai sokk* rázza meg a közösség egészét. Az itt élőknek rövid idő alatt át kellett élniük, hogy kultúrájuk kiszorul a közhasznúságból, nyelvük elveszíti mindennapi utcai, közintézményi mozgásterét, értékét, s ezzel nekik hátrább kell szorulniuk. Ilyen gyors ütemű térvesztés egészen az utóbbi időkben bekövetkezett vajdasági rátelepítésekig és elmenekülésekig sehol nem érte a Kárpát-medencei magyarságot.

A nagyváros ezer veszély forrásává lett. Csupa peremhelyzet: lakónegyedek, elmagányosodás, szociális hátrányok, munkanélküliség, a gyermekek elszigetelődése, a magyar oktatás leépülése. Brassó, Szeben, Medgyes mellett részben ugyanez mondható el Aradról, Temesvárról, Kolozsvárról, lassan Szatmárról, Nagyváradról, újabban pedig Marosvásárhelyről, sőt Sepsiszentgyörgyről is, ahol a perem más nyelvet beszél. A lakótelepek nyelve mindig az utca nyelve, az utca nyelve pedig a többség nyelve. Mindezek mellett köztudott, hogy ezeken a településeken, a kisebbségi magyarság és nyelve kiszorult a hatalmi szférából, a hivatali életből. A hatalomnak nem kell a mi máságunk. Történelmi utcaneveinket átkeresztelték, a magyar személyneveket lefordították vagy törölték. A többségiek nyolcvan év alatt annyit nem tanultak meg magyarul, hogy nevünket felismerhetően kiejtsék, megkülönböztessék a családnevet a személynévtől. Köztudott például az is, hogy az ötven százaléknyi, közel 90 ezres magyar lakosságú Marosvásárhelyen egészen az utóbbi évekig, a Bolyai Líceum önállósításáig, nem működhetett egyetlen teljesen magyar tantervű iskola sem. Kolozsvárnak, ha jól tudom, egyetlen magyar anyanyelvű közintézményi igazgatója van; állami hivatalokba régóta nem, vagy csak nagy koalíciós nyomásra neveznek ki magyart. A hatalomnak sikerült megteremtenie és belénk sulykolnia *a máság méltósága* helyett *a máság szégyene* érzetét.

A városokban az önértékelés és a nyelvi helyzet tekintetében észlelhetők tehát a legnagyobb gondok. Itt már a „dél-erdélyi időszak” is rombolt: a bécsi döntés által hátrányosan érintett közösségekben mélypontra süllyedt az etnikai önértékelés. Temesváron és Brassóban, Medgyesén és Szebenben ez már évtizedek óta megfigyelhető, de jelentkeznek a bajok az „észak-erdélyi” oldalon is, például Nagyváradon, Szatmáron. Zilahot bizonyos nehézségeken átsegíti a szerencsés demográfiai gyűrű, a szilágysági szívósság és vallásosság, annál súlyosabb viszont a helyzet Nagybányán és Máramarosszigeten.

Érdekes eltérés tapasztalható abban, hogy nagyvároson él ugyan a veszélyeztetett magyar szórványnépesség döntő többsége, de a falusi jellegű településeken van az élénkebb emlékezet, a nagyobb *szellemi és tárgyi értékanyag*. Az erdélyi, bánági és partiumi kistelepülés az értékvesztés tekintetében a kis lélekszám ellenére is súlyosabb gondot jelent, mert itt jelentős kollektív szellemi kincsek halmozódtak fel és még élnek a történelmi hagyományok, a kisebbségi élet nagy erő- és értéktartalékai.

A háromszáz lelkes közösség a kritikus létszámhatár. Mi a szórványmunkában azért húztuk meg itt a stratégiai tervezés és cselekvés határát, mert a két-háromszáz lelkes közösség általában még megszüli annyi gyermeket, amennyi elég ahhoz, hogy egy kiscsoportos alapiskola működhessen az illető településen. Ennél kisebb magyar lélekszámú település a mai Romániában képtelen a tanítót fenntartani – holott ilyen helyeken a lelkész és a tanító mellett egyre nagyobb szükség van egy szociális feladatokat ellátó harmadik személyre is. Vagy fálvanként, vagy településbokronként, két-három kisebb falut összekapcsolva, munkába kellene állítani egy fálugondnokot (diakónust) is. A gond nagysága felmérhető – de a megoldás *nem reménytelen* volta is sejthető – annak a tudomásul vételéből, hogy a román állam, fennálló törvényei védelmében, lényegében kivonul a leghátrányosabb helyzetű települések kisebbsége bajainak orvoslásából, elsősorban az oktatás vonalán. A tervezőnek a felszámoló állami oktatásról át kell térnie a magán, az egyházi oktatás perspektívájában való gondolkodásra, tudva azt, hogy az elkövetkező években mintegy félezer tanító fizetéséről kellene gondoskodnia az anyanyelvi oktatás hajszalér-hálózata fenntartásáért.

Hallgatni kellett róla

Nemcsak a szórványnak van külön története Erdélyben, hanem a *szórványkérdés nyilvánosságának* is. A két világháború közötti magyar egyetemista fiatalok „ki a faluba” jelszóval még meghirdethette a maga falumunka-programját, de a negyvenes évek végétől kezdve hosszú évtizedekig beszélni sem lehetett szórványkérdésről és nyelvi gondokról. Az egyház maradt az egyetlen intézmény a maradványokban és a nagyvárosokban is, ahol *misszió* és *gyülekezeti szolgálat* címszó alatt szövegre kerülhettek ezek a gondok és az enyhítésüket, megoldásukat célzó lelkesítő feladatok.

A diktatúra idején az egyházak vezetése többnyire helyileg, az adott közösség és lelkesítő helyzetmegoldó képességére alapozva kezelte a kérdést. Az egyház nem vehetett részt a közéletben, a közösség és a művelődés szervezésében, de saját belső szolgálati területein virtuális szabadsága volt. A lelkesítő végzett mindent, amit saját lelkiismerete szerint tennivalónak talált a saját szakrai munkája mentén, és úgy gondolta, hogy nem éri el vele a politikai cselekvés szövegeit. A szakrai feladatok között a korlátok és a cselekvési határok megérzésére épült a belső szabadság.

A korszak egyházvezetése a maga módján segítette, de lényegében magukra hagyta a szórványgondozó lelkesítőket. Arra azonban hallgatásával és szembehunyásával lehetőséget adott, hogy saját ügyeskedéseikkel átfogható szolgálati területeiket magánúton bejárják. Ez is valami. Ott „lent” az Isten háta megett mindenkinek addig terjedt a szórványmentési szabadsága, ameddig a lelkiismerete és ügyessége. A lelkesítő, ha leleményessége megtalálta az utat, elment a belső munka maximumáig; ha erre nem készítette a lélek, szakrai szempontból is a minimum alatt teljesített. A félénkebbek és a lustábbak számára még megnyugtató is volt, hogy nem lehet dolgozni, mert nem engedi a hatóság. Szabad volt nem dolgozni.

Aki akart, az mégis sok mindent tehetett. A kisgyülekezetek lelkesítői fizetéskiegészítést kaptak, a nagyobb körben szolgálatot teljesítő egyházak missziós gyülekezetekké szerveződtek. Később már arra is volt mód, hogy néhányan gépkocsikhoz jussanak. Erre a korszakra tehető két olyan jelentős lépés a szórványban, mint a Kárpátokon kívüli református gyülekezetek lelkesítő állásainak újjászervezése Bákóban és Galacon 1974-ben, valamint Bukarest „patyomkin” felfuttatása: a szinte egyedülálló templomépítések. Persze itt meg kell említenünk az akkori, a külső megítélésre különösen érzékeny román politikai irány „érdemét” is, mert tagadhatatlan, hogy a bukaresti építés elsősorban nem az egyházi ügyeskedés sikere volt, hanem a román külpolitikai imázsépítés reklámtevékenysége.

Minden gond és nehézség ellenére a történelmi tett az volt, hogy az egyház nem maradt tétlen: ébren tartotta a belső veszélyhelyzet tudatát és a nemzeti szórványgondok teljes fogalmkörét. Itt a hitépítés egyet jelentett a nemzeti megmaradás szolgálatával. Ebben az egyház elévülhetetlen érdemeket szerzett. Évtizedeken át néhány jelentős egyházi személy szolgálati gazdagította a kérdés jelkép- és mítoszárát, olyan személyeké, mint a magyarigeni Szegedi László, a nagysármási Herman János, a kérii Bányai Ferenc, a ploiești-i Dávid Ödön református lelkesítő, Kenderessy Szabó Béla tövisi római katolikus plébános, Sebe Ferenc észak-erdélyi missziós unitárius lelkesítő – s még jó néhányan.

3. Tennivalók

Munkánkat minden területen teológus és egyetemista fiatalokkal végeztük és folytatjuk ma is. Csapatokba szerveződve, természetesen kidolgozott területi rehabilitációs programok keretében végezzük a szórványmissziót, riportokat írunk, lapot szerkesztünk, szakmai tanácsadással, lelkesítővel szolgálunk, tervezünk, álmodozunk. Tizenöt év alatt közel ötszáz fiatal vett részt ebben a munkában, akik életre szóló élményeket szereztek a vidékjárásban, a lélektől lélekig ható munkában, mindezek szolgálatra ösztönző áldásával. Belőlük lettek a hitvalló lelkesítő, a lelki értelemben hivatásos tanítók, az erdélyi közösségépítés önfeláldozó misszionáriusai.

Szempontok és lehetőségek

A tennivalók kijelölése során újra számot kell vetni a helyzettel, mert csak így látszanak a cselekvés járandó és járható útjai. A szórvány- és átmeneti régiós magyarság esetében számolni kell a közösségek erőteljes zsugorodásával, az egyetemes magyar értékektől és a nagyobb anyanyelvi régióktól való elszigetelődéssel. Ezért a cselekvési tervek kidolgozásakor bizonyos irányokat és folyamatokat is szem előtt kell tartani.

A szórványban élő kisebbség etnikus folyamataiban, az ön- és identitásvédelmet illetően, három alapvető irányvonal sejlik fel.

Az egyik: az *izoláció*. Ide tartozik a szórványban is megmutatkozó demonstratív elzárkózástól kezdve az önrendelkezés megteremtésére irányuló próbálkozásokig számtalan kisebbségi törekvés. A területében és létszámában is egyre zsugorodó szórványmagyarság számára minden bizonnyal a kulturális és a személyi elvű autonómia lesz a legfontosabb önvédelmi lehetőség.

A másik: a *migrációs mozgás*, amelynek fő iránya és célpontja Magyarország és az oda kitelepettek félmillió népe. Ezt egészíti ki a szórvány-szempontból egyáltalán nem biztató, újra felerősödött nyugatra irányuló emigráció is, hiszen ott – különösen az Egyesült Államokban és a kis magyar népességű spanyol, portugál, olasz területeken – csak növekedik a többszörösen hátrányos nyelvi-identitási helyzet és a beolvadás.

A harmadik: az *asszimiláció*. Szórvány-vonatkozásban ez a legáltalánosabb és etnikai tekintetben a legszomorúbb jelenség. Ennek mentén, amint már szóba került, aggasztó méreteket öltött a vegyes házasság, az értékcsere, a többségi intézményfüggés és -fogyasztás. Kitéptek az etnikumok közötti érintkezési felületek, felerősödtek az egyoldalú hatások, a fokozott mobilitással párhuzamosan erőtlenedett el az etnikumok és kultúrák közötti különbségérzet. Megfogyatkozott a család, a kisközösség „erős vár” funkciója és az anyanyelvi iskola nevelő, közösségteremtő hatása, a homogén család oktató képessége, az egyház önvédelmi ereje. Az alapvető információs és érték-elfogadtató feladatokat már nagyrészt a fiatalság szubkultúrája vette át. Ez nem kedvez az értékeket a hagyományaihoz való ragaszkodással, a saját kultúrájában való megmaradással őrző, önvédelmi harcot folytató kisebbségnek.

Erdélyben a háromszáz magyar léleknél kevesebb létszámú települések magyarsága a legelárvultabb, ezek a leginkább magukra maradt közösségek, ahova azon kívül, amit a legtöbbször csak szakrális feladatokat ellátó egyház nyújthat, nemigen érkezik le más egyetemes magyar érték.

Mit lehet tenni?

A szórványtervezés talán leggyakoribb hibája: nem világosak a cselekvés nagy elvi, nemzetstratégiai alapjai. Pedig néhány alapkérdést a jövőtervezéshez is tisztázni kell. Széles összmagyar politikai konszenzussal már legalább egy évtizede el kellett volna készülnie egy átfogó *magyar nemzetstratégiai tervnek*, amelyben helyet kapott volna a határon túli magyarság is, s abban a halmozottan hátrányos helyzetű, veszélyeztetett identitású népesség. Az anyaországnak is el kell döntenie, milyen tervei vannak, s ebben az irányban mire és mennyit áldozna. Sajnos ezek az alapok sincsenek rendben. Minden politikai változás meglengeti a szórványmentési szándékot, de ez alig éli túl a választási kampányt. Pedig a konkrét tennivalókat más - másképpen kell tervezni, ha valaki például területi autonómiát akar megvalósítani vagy euróregiós térség kialakítására gondol vagy esetleg – német

mintára – az anyaország demográfiai hiányának pótlására, az amúgy is erős beáramlást kanalizálva, Magyarországra telepítené az utódállamok magyarságát, legalábbis annak veszélyeztetett részét.

Ismerjük el: nem tettünk meg mindent, amit megtehettünk volna, ezekért a pusztuló közösségekért. Felelősek vagyunk érte mi is, a kisebbségi érdekvédelmi szervezetek, az egyházak, és felelős a mindenkori magyar kormány is. Igaz, oly sok tragédia érte a századok és különösen az utolsó évszázad során a Kárpát-medencei magyarságot, hogy a döntéshozóknak nemigen volt idejük fellélegezni és azt mondani: végre ezzel a kérdéssel is foglalkoznunk kell. Igaz az is, hogy a második világháborútól errefelé ehhez nem is lehetett meg a politikai akarat. De tizenhat év óta miért hiányzik? Miért nem jutott rá elég idő és elegendő pénz? A szórványmagyarság joggal érzi úgy, hogy Magyarország nemigen tudja, mit kezdjen a határon túli magyarság egészével sem, nemhogy még annak szórványgondjaival is kedve volna törődni. Reális, átgondolt, operáns támogatási tervet a rendszerváltozás óta – amióta lehetne! – egyetlen magyar kormány sem dolgozott ki. Négyévenkénti kormányserelő politizálással jobb is, hogy nem tette ezt, mert a folyton változó, rossz terveknel ez mégis jobb. Másrészt meg kolduspénzen, látványtervezés szinten, ünnepterápiával nem lehet kisebbséget menteni. Hiába vannak a nagy rendezvények, a csángóruhás kivonulások, a nagy összeborulások és összmagyar zokogások; itt mindennapi kérdések folytonos megoldása a legfontosabb feladat. A kisebbség fennmaradásának létszükségletét kell biztosítani.

Feladatok, stratégiai tervezés

A gyakorlati terepmunkával együtt folyik az adatgyűjtés, az elméleti kutatás és a stratégiai tervezés. A szórványlét majdnem minden területére konkrét kezelési programot dolgozunk ki. Ilyen többek között egy közösség-felzárkóztatási terv, az értelmiségtelepítést célzó „Lámpás” terv, a népnevelői képzés programja, kisgyülekezet-segítési terv, felszámoló közösségek értékeinek újrafelhasználási terve, a „Válassz testvért” testvértelepülési terv, a „Holt tenger” dokumentációs terv, a „Menni vagy nem lenni” terv. Közben folyik a teljes erdélyi és regáti szórványmagyarságra vonatkozó adatgyűjtés, a településkép, az épületek, temetők, arcok, emlékek kép- és hangrögzítése.

Az erdélyi magyarság érdekvédelmi szervezeteiben, az egyházaknál, a civil szféránál és a mi munkaközösségünk, a Diaszpóra Alapítvány műhelyében évek óta folyik a gyakorlati szórványtervezés, és ezt a munkát a magyar intézményvezetők jó része is folyamatosan végzi. A Magyar Kisebbség 2000. 2. számában jelent meg egy szórványstratégiai vázlatom, amelyet kisebb vita követett. Nagy eredményt nem értem el, nem ébredt tőle tervezésen túli tervszerű *cselekvésre* a politikai, egyházi és civil szféra – de azért megszületett. Megpróbálom itt is összefoglalni.

Háromlépcsős tervet készítettem a szórvány-tennivalók számára. Az első lépcső az adott helyen és helyzetben igyekszik menteni, ami menthető: minden segítséget megadni a szórványban élőknek, hozzájárulni anyanyelvi szükségleteik kielégítéséhez, iskolát, egyházi szolgálatot, érdekvédelmet biztosítani számukra. A második már kisebb méretű beavatkozással távlatokat próbál nyitni e közösségek előtt: regionális tervezéssel kollégiumi oktatási központokat, egyházi gondozási központokat hoz létre, kijelöli a legfontosabb szigeteket, oda összpontosítja a veszélyeztetett népesség mobilis részét, és oda irányítja a legtöbb támogatást. A harmadik már népesség-átirányítást tervez Erdély tömb jellegű magyar területei irányába, a kulturális autonómia védelmébe; és itt – feladva a már elveszített régiókat – teljes értékű nyelvi területeket igyekszik létrehozni. Erre a mai, igencsak megromlott demográfiai mutatók mellett maguknak a tömböknek is szükségük lesz.

A magyar szórványrégiók etnikai arányváltozásáról egyetlen józan magyar sem álmodozik; ezen a helyzeten már nem javíthatunk. Két irányban kell tehát tervezni.

Egyrészt a maguk helyén kell segíteni őket az identitás-megőrzés nehézségeinek legyőzésében. A tömb felé való egyénekenkénti áramlason túl szervezett népességmozgatásra európai nyomásgyakorlás, nemzetközi biztosítékok és jogvédelem nélkül nincs remény. Először is arra kell vigyáznunk, hogy Erdély etnikai arca ne változzon, a meglévő arány és a szórványok helyzete ne romoljon. Ezért a gazdasági életfeltételek megteremtése mellett minden erővel az anyanyelv megőrzésére, az oktatásra, művelődésre kell összpontosítani.

Másrészt tudnunk kell, hogy bizonyos kritikus létszám alatt nem teremthető meg és nem tartható fenn szerves anyanyelvi közösségi lét. A közösség zsugorodása zuhanásszerűen következik be. Ahol a közösségen belüli párválasztásra, rokonsági kapcsolatokra, nyelvi rehabilitációra és egyéb identitás - erősítő tényezőkre nem lehet számítani, ott húsz évenként felükre, harmadukra apadnak a közösségek. Ezt tudva, néhány esetben magunk kíséreltünk meg átirányítani embereket a nagyon kicsi faluból egy nagyobb közösségbe. Próbáltunk meggyőzni őket, hogy települjenek át, vállalkozzanak, teremtsenek munkahelyeket, házasodjanak oda, és lassan rendeződnek a dolgok. Voltak és vannak több-kevesebb sikerű csángó áttelepítési kísérletek és tervek is; figyelemre méltó közülük a Nagykároly környéki és a vicei a Mezősége. Ki kell dolgozni egy részletes összegyűlekezési tervet; össze kellene fogni a népet, érvényesíteni hagyva a természetes vonzás törvényeit. Nem áttelepítésre gondolok, hanem arra, hogy átirányítással összefogjuk azt, ami még megmaradt a széthullt kévéből

Kutatás

A szórványfeladatok között az egyik legfontosabb a kutatás. Pontos helyzetismeret és bemérhető irányvonalak nélkül nem lehet sem közeljövőbeli feladatokra vonatkozóan, sem nagyobb távlatokban tervezni.

A kisebbségkutatáson belül a kilencvenes években jelentős eredmények születtek a szórványokat is átfogó vizsgálatokban és adatgyűjtésben. A munka tetemes része, országhatárokon átívelően, a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete és a Teleki László Alapítvány belső és külső műhelyeiben zajlik. Erdélyben a legtöbb, szórványokra is kiterjedő demográfiai, néprajzi kutatási eredményt a Kriza János Néprajzi Társaság mutat fel, ahol a néprajz szakos hallgatók a tanszék tanárainak vezetésével teljességre törekvő néprajzi adatbázist készítenek. A temesvári Szórvány Alapítvány munkatársai elsősorban a Bánság területén végzik kutatómunkájukat. Az RMDSZ (Romániai Magyar Demokrata Szövetség) dokumentációs munkaközössége főleg a népszámlálási eredmények kiértékelése útján vont le fontos következtetéseket a szórványmagyság mozgásirányára vonatkozóan. Külön kiemelendő a szociológiai tanszék és a Max Weber Kollégium szórvány- és demográfiai adatfeldolgozása, amely először adott vészjeleket a léte peremére jutott kisebbség helyzetéről, fogyásáról, elvándorlásáról és a beolvadásról. Itt említendő Szilágyi N. Sándor és Veres Valér igen érdekes megállapításokkal szolgáló egyedi kutatómunkája is a vegyes házasságok, a népszámlálások adatai és a szórványnépesség létszáma tárgyában.

A kolozsvári Magyar Nyelv tanszéken és ennek háttérintézményében, a Szabó T. Attila Nyelvi Intézetben nyelvkutatás és nyelvvelémi munka folyik Péntek János professzor irányításával. A művészettörténeti tanszéken és háttérintézményében, az Entz Géza Alapítványnál, valamint a Transilvania Trust-nél teljességre törekvő műemlékfelmérést végeznek, különös tekintettel a veszélyeztetett helyzetű objektumokra. A Jakabffy Elemér Alapítvány és a Magyar Kisebbség nemzetpolitikai szemle közössége

a szórványkérdéseket is mélyen érintő kisebbségpolitikai kutatásokat folytat. Az erdélyi magyar történelmi egyházak műszaki, műemléki osztályai veszélyeztetett templomok és más egyházi épületek védelmében végeznek mentő munkálatokat és dokumentációs adatgyűjtést, s ezzel párhuzamosan több restaurációs műhelyben konzerválják és újítják fel elsősorban éppen szórvány műemlék-templomaink kegytárgyait. És persze itt vannak közöttünk a néprajzi kutatás nagy öregjei, akik hallatlan munkabírással és magányos harcukkal a szórvány értékmentés területén is egyedülálló életműveket hagynak ránk: Faragó József, Kallós Zoltán, Szenik Ilona, Almási István – és a nemrég elhunyt Jagamas János.

A Diaszpóra Alapítvány teológus munkaközösségének tevékenysége a régi szórványgondozás történetének megírásával kezdődött; a továbbiakban a szórványregisztráció, a népesség-összeírás, a regáti magyarság helységről helysére történő megkeresése és nyilvántartásba vétele területén végez egyedülálló missziót. Itt készült el a lelkészek munkája nyomán az első kérdőíves település-felmérés, és folyik a mintegy ezeröt-száz helységjegyzékkel dolgozó, a felszámolás határán álló vagy már felszámolódott magyar közösségek szellemi és tárgyi adatgyűjtése. Ennek nyomán már eddig is olyan régiókba és főleg olyan fészánymagyar településre jutottunk el, ahol soha senki nem végzett adatgyűjtést, ahol nem egy esetben, már évszázada nem él magyar vagy még csak egy-két lélek őrzi hajdani jelenlétünk emlékezetét. Ez a munka, az idő sürgetésére való tekintettel is, önálló hivatásos munkacsoportot igényelne. Itt rögzítjük a háromszáz léleknél kisebb szórványosodó helységek teljes tárgyi és szellemi településképét is; jelenlegi – folyton bővülő – adatbázisunk a maga több százszáz nagyságrendű fotóanyagával egyedülálló Erdélyben. És itt körvonalozódik a Szórványgondozás Múzeuma megalapításának terve: egy olyan intézményé, amely a vonatkozó dokumentumok bemutatása mellett a szórványgondozás nagyjainak is emléket állítana.

Szerencsés és áldásos helyzet, hogy Erdélyben régi hagyománya van a *kutatás és mentés* szerves összekapcsolásának. A kutatás a legtöbb esetben konkrét feladatmegoldásra irányul. Nem ezoterikus, nem erkölcsileg céltalan kutatás folyik tehát a szóban forgó területen, hanem elkötelezett *kutatva mentés*.

Mielőtt mindez önelégedettségnek tűnne az olvasó szemében, hadd említsem meg, hogy hibáinkat, hiányosságainkat ugyanúgy számon tartjuk, mint eredményeinket. A sajnálatos hiányok közül itt csak egyet említek példaképpen, de a talán legfontosabbat: nagy baj, hogy a gazdasági talpraállítás kutatása és tervezése, a régiófejlesztés, különösen az agrárium, a vállalkozásfejlesztés és ebből eredően a közvetlen gazdasági tanácsadás területén eddig nagyon keveset tettünk, az ide vágó kérdésekkel keveset foglalkoztunk.

Erdélyben ma az egyik legsúlyosabb gond a gazdasági, és ez életbevágóan érinti a szórványokat is: a magyar ifjúságnak nincsenek meg a munka- és életfeltételei az itthon maradáshoz. Sajnos nincsenek jelentős tömegeket érintő megoldások, mindenkinek egyénileg kell kiutat keresnie. Hiányok vannak a székelyföldi munkahelyteremtésben is, ahova a szórványfiatalság egy része összpontosítható lenne. A tömbvidékeken sok a sikeres magyar vállalkozó, sőt kezd kialakulni az új „magyar nábob” réteg is. Ezzel azonban nincsenek egyensúlyban a fiatalok megélhetési kilátásai, lehetőségei, ami magától értetődően vezet oda, hogy jövőképük hangsúlyozottan külföld központú lett. A cél többnyire Magyarország, de sokan tekintenek nyugat-európai, sőt tengerentúli országok felé is. Egyetlen konkrét példa: Lövétéről, a mezőszéki Magyardécséről hetente indul autóbusz Budapestre, amely senki mást nem szállít, csak huszonöt év alatti, munkát kereső fiatalokat és hozzátartozóikat.

Ez a tény önmagáért beszél. Jelzi, hogy a térségben valami megoldásra vár. Ameddig ezt a bajt nem orvosoljuk, hiába várunk arra, hogy az ijesztő méretű kitelepedés leálljon. Érthetetlen, hogy a romániai magyar elit miért hagyta magára népét konkrét regionális fejlesztési tervek nélkül, miért bízta rá

megélhetését a mindennapi ügyeskedésre. Másfél évtized alatt egyetlen, a közvetlen tanácsokig lemenő gazdaságfejlesztési tervet nem láttam Erdély egyetlen kistérségére vonatkozóan sem – marad tehát a hagyományos, versenyképtelen gazdálkodás a téesz-világból örökölt erkölcsökkel.

Intézményteremtés, oktatás

– Mi történik itt, Sándor bácsi? – kérdezzük megdöbbenve egy dél-erdélyi egyházközség gondnokát, amikor észre vesszük, hogy a falusiakkal magyarul elkezdett beszélgetésünk lassan átszűszik román nyelvre.

– Csodálkozik a tiszteletes úr? Itt a nagy tengerben, a falunkban ötven éve nincs magyar iskola, és harminc éve csak részeges papjaink voltak.

A gazdasági eredménytelenséggel ellentétben vannak tevékenységi területek, ahol szép sikereket értünk el. Tizenhat év alatt egy majdnem egész Erdélyt átfogó helyi intézményhálózat született. Kulturális önszerveződések, egyesületek, néptánc- és színjátszó csoportok, teleházak, szórvány-bentlakások, gyülekezeti házak, multifunkcionális templomok, ifjúsági otthonok hosszú sora jelzi, hogy a romániai változások után helyi közösségeink kihasználják az új lehetőségeket. A helyi közösségek nagy része nem várta, hogy valaki otthon építsen nekik: megépítették ők maguknak. Sikerült felmérést készíteni azokról a településekről is, ahol még hiányoznak az ilyen vagy hasonló, állami, egyházi vagy alapítványi intézmények – és lehetőleg pótlandók.

Az erdélyi közösségépítő szórványmunka gazdag területeit, széles skáláját, egyházi és civil intézményeit itt lehetetlen teljességükben bemutatni.

Azokban a nagyvárosokban, ahol húsz százaléknál kevesebb a magyar népesség, az egyház mellett a magyar közösségi házak kínálnak *nyelvi otthont*, segítve az önazonosság megőrzését. Az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) fiókszervezetei, az RMDSZ területi székházai segítik a helyi önszerveződések. Ma már alig van Erdélyben, sőt a Kárpátokon kívül is olyan szórványterület, ahol ne működne valamilyen magyar művelődési egyesület, többfajta közösségi feladatot ellátó RMDSZ - szervezet. Említésre méltók a politikai érdekvédelmi eredmények is, például a magyar lakosságú területeken a kétnyelvű helységnevtáblák elhelyezése és a kétnyelvű feliratok, a helyi RMDSZ - szervezetek nagy száma, a magyar polgármesterek, tanácsosok sokszor áldozatos munkája – s végül, de nem utolsó sorban, a szórványvédelemben is működő országos kisebbségi intézményeink: a Pedagógus Szövetség, az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, a Romániai Magyar Gazdák Egyesülete és a Közgazdász Társaság.

Fontos feladat mindezen intézmények fenntartásának kérdését megoldani, a legfontosabb azonban ezek között is az *oktatás*. A cél: gyermekeink, ifjúságunk anyanyelvi oktatása és nevelése. Leszögeztük az oktatási minimumokat. Mindent el kell követni – állapítottuk meg – annak érdekében, hogy minden magyar gyermek és fiatal jusson hozzá a korosztályának megfelelő anyanyelvi oktatási formához. A gyermek- és ifjúkor döntő jelentőségű abban, hogy mivé leszünk: nyelvi, közösségi készségeit, személyiségének elemeit minden ember, döntően azokból az ismeretekből és élményekből rakosgatja össze, amiket az iskolai környezetből magához vett. Legyen tehát minden, százötven léleknel nagyobb létszámú településen magyar iskola és tanító, legyen lelkész és lehetőleg szociális munkás is. Minden régióban legyen elegendő bentlakás, kollégium; ingázhassanak a gyermekek, ha szükséges. Minden településre jusson el a magyar kultúra, s mellette a politikai tájékoztatás is, hiszen adott esetben minden szavazatra szükség van.

Egyáltalán nem a semmiből indulunk ki. Hála Istennek ma már egyre kevesebb az olyan település

Erdélyben, ahol így vagy amúgy – bentlakással, ingázással, ösztöndíjakkal – ne lehetne megoldani a magyar anyanyelvi oktatást. A szórványmunka ezen a téren is olyan jelentős eredményeket ért el, mint a majdnem egész Erdélyt átfogó népoktatás, tagozat- és iskolaalapítások, egyházi és civil létesítésű diákotthonok, bentlakások, önkormányzati, alapítványi iskolabuszok stb. Nagy hagyományú iskolánk igazi szórványmissziót végeznek azzal, hogy begyűjtik régiójuk szórványvidékének magyar diákjait, s ösztöndíjakkal biztosítják számukra az anyanyelvi tanulás lehetőségét. Ki ne ismerné ma már Zsobok, Köhalom, Kalotaszentkirály, Szamosardó, Segesvár, Medgyes iskolateremtő helységeink nevét? Ki ne hallott volna Válaszútról, Szamosújvárról, vagy éppen Böjte Csaba atyának az egész országot átfogó, a világmagyságot is megmozgató dévai gyermekmissziójáról?

És mindezt nem tálcán kínálták nekünk: dolgoznunk és küzdenünk kellett érte. Több átmeneti régióban is csak igen fáradtságosan sikerült önálló magyar oktatási intézményt létrehozni; ilyen a nagybányai Németh László, a máramarosszigeti Leöwey Klára Gimnázium, a medgyesi, szilágysomlyói iskolák, a dévai iskolaközpont.

Kiemelkedő eredménynek számít, hogy minden gáncsoskodás, megfélemlítés dacára beindulhatott a moldvai csángók iskolai anyanyelvi oktatása. A program Csíkszeredában kezdődött, ahol a József Attila iskola keretén belül csángó osztály indult, majd Gyimesfelsőkon folytatódott az Árpádházi Szent Erzsébet gimnázium építésével. Jó néhány éve a csángó oktatás aztán hazaköltözött oda is, ahol a *célnépesség* él – először alapítványi, majd további küzdelmek nyomán fakultatív állami oktatási formában, több moldvai településen. A Pedagógus Szövetség, a Csángósövetség és néhány lelkes fiatal munkájának köszönhetően ma már tizennégy településen mintegy 1200 gyermeket foglalkoztatnak a magyar oktatók.

A szórványmunka eredményei felnyúlnak a kiszélesedő állami felsőoktatási hálózatnak és az önálló erdélyi magyar egyetem létesítésének szintjéig, több átmeneti régió fiataljainak nyújtott ösztöndíjas tanulási lehetőségként. Azt azonban többször is hangsúlyoztuk, hogy először az alsó szinteket kell rendbe tenni: *a jövő magyar felsőoktatását a jelen szórványóvodáiban és elemi iskoláiban alapítják*. Itt pedig az önbizalmunkat erősítő eredmények számbavétele mellett a hiányokat is számba kell vennünk.

A szórványoktatás életben tartásához új támogatáspolitikára van szükség. Talán egyetlen népnevelő missziót teljesítő intézmény sincs olyan mélyponton ma, mint a romániai tanügyi rendszer – és ez sokszorosan érvényes az állami anyanyelvi oktatási intézményekre. A szórványvidéken oktató magyar pedagógusokat csak többlettámogatással lehet sajátos feladatokra felkészíteni, kitelepíteni, kinn tartani és munkájában segítségére lenni. Ezt célozza az előzőekben már említett „Lámpás” program, amely szerződéses formában, kiemelt támogatással tervezi meg mintegy félezer helység pedagógusainak életpályáját és szolgálatát. A megvalósulás azonban még várat magára. Az RMDSZ és a mi szórványmunkánk műhelyében született a román kormány iskolabusz programja, amely a vidéki tanulók ingázását biztosítja, s amely az egész ország oktatástervezésében helyet kapott. Csak éppen az erősen hátrányos helyzetű magyar közösségek gyermekei nem részesültek belőle. Szükségünk lenne mintegy száz iskolabuszra. Az elmúlt másfél évtized alatt néhány tízezer gyermeket azért veszítettünk el, mert ingázatásukhoz nem volt busz, nem készült el a bentlakás, vagy ahol elkészült is, nem volt miből állni a költségeket. Többségi részről nincs kormányzati akarat ehhez a programhoz sem. Súlyosbítja a helyzetet, hogy eddig a magyar kormányoknak sem volt ilyen irányú, folyamatos segítséget nyújtó programjuk. Pedig a határon túli magyarságnak nem látványos gesztusokra, jól hangzó ígéretekre van szüksége, hanem arra, hogy élni tudja az életben maradás mindennapjait. Bármilyen szerények is a lehetőségek, a bentlakásos elemi és középiskolák támogatását a szükség szintjére kell emelni. És vigyázni kell a magyar árvákra, akiknek nagy része ma román árvaházakban és nevelőszülőknél válik

derék román emberré.

Anyanyelv, média, tájékoztatás

A szórványmunka és szórványban élők tájékoztatása témájához tartozik az erdélyi magyar lapok jelentős részének szolgálata is. Megemlítendő, hogy mind a magyar, mind a hazai támogatáspolitikában kiemelt helyet kapnak a szórványlapok és hírlevelek; gond azonban, hogy ezek nehezen jutnak el éppen a legveszélyeztetettebb területekre. Az országos lapok mellett Erdélyt az oktatási intézmények mentén szinte teljes hálózatában átfogja két testvér gyermeklap, a Napsugár és a Szivárvány, amelyek szerepének, funkciójának fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Nemes szórványmissziót teljesítenek a rendszeresen vagy kisebb nagyobb szünetekkel megjelenő kifejezetten regionális lapok is, mint a Kis - Küküllő vagy a Besztercei Híradó, a Hunyad Megyei Hírmondó, s igen fontos munkát végeznek a körzetük szórványkérdéseivel rendszeresen foglalkozó megyei lapok. Sajátos területet és népességet lát el a mi Levél című szórványmissziós gyülekezeti lapunk, amelyet közvetlenül névre szólóan, postán juttatunk el olyan erdélyi és regáti szórványgyülekezetekbe, ahol számukra ez az egyetlen magyar nyelvű írott információ.

Már jeleztem, hogy baj van a magyar nyelvvel, a vegyes területeken élő erdélyi magyarság médiafogyasztási szokásaival is. Sérültek a kultúra- és médiafogyasztási reflexek; a romániai magyar fiatalok jelentős tömege – nemcsak a szórványrégiókban! – *többségi kultúrafüggő, többségi médiafogyasztó* lett, mégpedig elsősorban *jobb híján*. Égető szükség volna egy román és magyar állami pénzen fenntartott, egész napos műsort sugárzó, magyar nyelvű rádió- és tévéadóra. Szórványterületen, ahol bemocsarasodott a nyelv, csökkent a nyelvi térerő, az anyanyelvi kultúrának utána kell mennie lehetséges fogyasztóinak, vissza kell hódítani őket, a többséggel versenyképes, népszerű kultúrát kell nyújtania.

A belső egyházi nyelvhasználat gondjai is égetővé váltak a kisebbségi egyházakban. Követheti-e a hívek nyelváltását az egyház, s milyen ütemben? Az egyházakra vegyes vidékeken egyre nagyobb nyomás nehezedik az asszimilált tömegek és a többség részéről, hogy ők is értsék az istentiszteletet.

Művelődéstervezés

Nemrég a Mezőség egyik falujában kezembe került egy kis iskolás füzet. Ahol olvasni próbáltam, mit írtak bele, döbbenetn vettem észre, hogy a szöveg egy számomra ismeretlen nyelven íródott. Egy konfirmációra készülő mezőségi gyermek édesanyja magyar nyelven írástudatlan gyermeke számára román betűkkel írta át a konfirmációi Kátét, hogy a gyermek elolvashassa és megtanulhassa.

Mi életedben és haláloedban egyetlen vigasztalásod? – ez a Káté első kérdése, s a válasz így nézett ki, román ortográfiával átírva:

Oz, hoghi mintestestel mindlelchegetel ocarelec ocarholoc, nem enmagame hanem ozen huşeghes Uromnac a Iesus Christuşnac tuloidona voghioc.

Mezőségi magyar nyelvemlék. Halotti beszéd a XX. század végéről.

Több helyen sikeresen oldódott meg az önazonossághoz tartozó anyanyelvi értékek leszállítása a szórványrégiókba, de legtöbbször továbbra is siralmas állapotok uralkodnak ebben a tekintetben. A háromszáz léleknél kisebb magyar közösségek nagy részében évtizedek óta nincs semmiféle anyanyelvi művelődési tevékenység, kivéve azt a keveset, amit az egyház szervez. De ott se futja többre az olyan különleges alkalmaknál, mint a karácsony, az anyák napja, esetleg március 15.

Másfél évtizede azért küzdünk, hogy minden intézmény, szervezet, színház vállaljon egy keveset a művelődés szervezéséből, mert akkor sokkal többre mehetnénk. A tömbvidék műkedvelő színjátszóinak, tánccsoportjainak, gyülekezeti énekkarainak szórványjárása is hatékony misszió – s amolyan megelőző (hogy ne mondjam: elrettentő) szórványterápia is lenne azok számára, akik tömbben élnek. Másoknak *a mienkénél nagyobb* gondja óriási nevelő, összekovácsló hatást tehetne a sokszor értelmetlen, kicsinyes belső harcokba bonyolódó „tömbös” közösségekre. Ugyanezt az anyanyelvi missziót az erdélyi magyar hivatásos színházaknak is sokkal szélesebb körben kellene vállalniuk. Sajnos hét hivatásos színházunk, három hivatásos néptáncegyüttesünk szórványjárására alig jut támogatás, és belső akarat is alig van. Ki megy ma el száz-százötven lelkes vagy ennél kisebb közösség templomába, gyülekezeti otthonába vagy művelődési házába előadást tartani néhány tucat léleknek – önerőből? Pedig minden színház igazi népszolgálatot végző népszínházi kiscsoportot alakíthatna kevésbé foglalkoztatott színészeivel, felújíthatná „Thália szekere” fálujrásának nemes hagyományait. Tudomásom szerint egyedül a nagyváradi Kiss Stúdió lát el tervszerűen ilyen szórványmissziót a peremvidékeken.

Még a nagyobb településeken is elhalt a fálusi színjátszás, elmaradoztak a műsoros esték, szilveszterek, farsangi multságok és fálunapok; az ingázó és túlterhelt, máshol elkényelmesedett pedagógus társadalom fáradtan teljesíti népnevelői feladatát vagy egyszerűen megfélemedezik róla. Ott vannak a hosszú téli esték, a karácsonyi ünnepkör, a farsang, amikor minden kistelepülésen is lehetne népfőiskolai jellegű előadássorozatot szervezni. Ez a mozgalom is alig éri el a nagy és közepes méretű településeket.

Soha nem volt olyan fontos a régiókban való értelmiségi jelenlét, a vidéki *reményterápia*, mint napjainkban. Sokszor elgondolom: ha minden jelentős hazai és anyaországi közéleti személyiség évente csak egy szórványkörutat vállalna előadással, az emberekkel való beszélgetéssel, nemsokára másképpen állnánk. Pontosan ki lehetne dolgozni egy-egy személyre és régióra szabott évi program- és körút-tervet; a találkozók rendjén előkerülhetnének a közösség gondjai és rájuk adott válaszok a gazdaság, a földművelés, a pályaválasztás, az uniós felzárkózás, a pályázatok, az oktatás stb. témakörében. Van jó néhány olyan közismert, köztisztelőben álló személyiségünk, akinek szava biztatás, remény, élet a szórványokban; akivel találkozni identitás-erősítő hatalom; akivel kapcsolatba kerülve feltápaszkodik az értékei védelmébe belerokkant közösség. Mi pontosan felmértük ennek a hatását és jelentőségét, mert lassan egy évtizede járjuk a szórványvidéket Kányádi Sándorral, Fodor Sándorral, és láttuk, milyen ébresztő élmény ez gyermekek, felnőttek számára egyaránt. Mintegy ötven személyiségnek kellene évi rendszerességgel ilyen körutat vállalnia, és Kolozsvárról, Marosvásárhelyről, Nagyváradról, Szatmárról s a székely városokból átfogható lenne a teljes erdélyi szórványrégió – de egy ilyen mozgalom elindulása sajnos még várat magára.

Mint ahogy arra is csak várunk még, hogy a szórványban született és oda mélyen kötődő nagyjait ünneplő magyarságnak eszébe jusson kötelessége az illetőket útra indító *szülőföld* és annak *mai közössége* iránt. Bartók születésének és halálának különböző évfordulóit például nem volna szabad Nagyszentmiklós és környéke küszködő magyarsága nélkül ünnepelni. A Bolyai család ősi fészken, a Szeben megyei Bolyában ma néhány tucat katolikus magyar él, helyben lakó lelkész nélkül; mikor szervezett bármelyik, a Bolyaiak nevét viselő iskola, főiskola, alapítvány bár egyetlen kirándulást is a szülőföldjükre? Nézzük végig a szórványban született nagy emberek fentebbi – nem teljes – felsorolását: nagyon sokan választhatnak belőle maguknak személyiséget és területet a kapcsolatépítéshez.

Tömb és szórvány testvérisége

Kirándulni indulunk Dél-Erdélybe a Kis - Küküllő egyik legnagyobb magyar gyülekezetének tagjaival. Énekszó zeng az autóbuszban, hangos a jókedv. Kiskapus magyar evangélikus és katolikus közössége utáni megállónk a különös templomú Mikeszásza: a templom egyik felét a magyar katolikusok, a másikat a reformátusok használják, pontosan elválasztva egymástól. Fogyó, anyanyelvi gondokkal küszködő közösség mindkettő.

Idős harangozó bácsi nyitja ki a templomajtót, majd románul szólítja magához unokáját: – *Hai, Decebal!* – Kis gyülekezetünk megdöbben: magyar református gyermeküknek a hajdanvolt dák király nevét adták a szülei. Oda a jókedv, amikor továbbutazunk, és Balázsfalva, a szancsali templomból megmaradt torony romjai után a falusi bácsik, nénik már mélyen elgondolkozva ülnek fel a buszba. – Nem hittük volna, hogy itt a közelünkben lehet ilyesmi. Ezt odahaza elmondjuk mindenkinek, s még visszajövünk, lássuk, mit lehet segíteni.

Mostanában egyre többet beszélünk a Székelyföld, az anyaország, általában a tömb sajátos szórványküldetéséről is, bár nem sok látható eredménnyel. Minél többet járom az erdélyi szórványvilágot, annál inkább erősödik bennem a bizonyosság, hogy Erdélyben nem lehet a szórványok megmaradását a belső tömbök nélkül tervezni, de a tömb sem alakíthat ki magának szórványok nélküli jövőképet. A Székelyföld jövőképében még nem jelent meg az innen elszármazottak identitásával való törődés, sem a visszavárásuk, hazahívásuk, visszafogadásuk stratégiája.

Másfél évtizede küzdök azért, hogy Erdélyben a külföldi testvérkapcsolatok mellett épüljenek ki a belsők is. Az utóbbi másfél évtizedben valamennyi nagyobb erdélyi településnek van már nyugati és magyarországi, újabban más elszakított területek településeivel kötött testvérkapcsolata. Igen fontos lenne, hogy ilyenek a tömb és a szórványok között is létesüljenek. A jelszót egy kalotaszegi presbíter fogalmazta meg: – *Annyit kapunk nyugatról, adjunk végre mi is egymásnak idehaza.* Ilyen kapcsolatokra a helynévrokonság, a nagy szülöttek itt is, amott is létező emlékhelyei és több más összekapcsoló elv szerint, óriási munkával, elkészült egy testvérhelységi tervjavaslat. A megvalósulás azonban még el sem kezdődött.

Bár témánk szempontjából a csángók egészen más rétegét alkotják a magyarságnak, itt szóba kell hoznom a csángókérdés tömb–szórvány vonatkozását is.

A moldvai csángómagyarság a klasszikus erdélyi terminológiai hagyomány szerint nem *szórvány*, hanem *asszimiláns népesség*. De félre a szörszálhasogató nevezéktannal: ők is ősi közös önazonosságunkban megingatott, veszélyeztetett testvéreink. Belső anyaországa lehet-e, lehetne-e más egy háromszáz éves magyar eredetű és nyolcvanezer magyarul még tudó római katolikusnak, mint Csíkszék, Gyergyószék, Kászonszék és az egész Felső-Háromszék katolikus vidéke? Tizenhat év után szomorúan kell kimondani, hogy erről a küldetéséről a katolikus Székelyföld elfelejtkezett. Néhány lelkes plébános önfeláldozó szolgálata után már egy évtizede alig lehet hallani arról, hogy a római katolikus gyülekezetek kapcsolatépítő csángó programokat futtatnak. Az okok egy része közismert: Erdélynek egy másik egyháztartomány kérdéseibe nem lehet beavatkozni. A hivatalos egyháznak nem (bár talán azon belül sem elvi lehetetlenség elérni a Szentszéknél az egyháztartományok határainak célszerűbb kijelölését), de a helyi katolikus közösségeknek, lakosságnak, önkormányzatnak lehetne.

Szomorú tény: a tömbvidék mindeddig nem teljesítette a maga előnyös helyzetéből következő kötelességét és küldetését. Pedig a tömbhelyzet a Gondviselés kegyelmi ajándéka, és munkára kötelez. Ha egy régió ajándékba kapott egy jelentős etnikai többségi arányt, azzal élnie és szolgálnia kell mások javára is, ami a saját lelki gazdagodását is szolgálja. Sajnos az is baj, hogy a székely és az erdélyi magyar helyes és jogos autonómiatörekvéseknek még nincs világos, megnyugtató üzenetük a szórványlétben élők százezrei számára.

A többség és a másság megismerése

A tömbvidékek önkormányzata, művelődési és egyházi élete, vállalkozói rétege: belterjes. Az élet minden területén egyfajta *üvegház-hatás* érzik. Pedig a tömb–szórvány kapcsolat a tömb számára is hasznos lehet – például a kölcsönös nyelvtanulásban. Mert különös ellentétképpen ahogy a szórványmagyar gyermek nem tud megtanulni magyarul, a székely gyermek sem tud jól megtanulni románul. Egy átgondolt cserenyaraltatási program, egyfajta nyelvi turizmus keretében mindkettejüket hozzá lehetne segíteni az anyanyelvük, illetve az állam nyelve tisztességes szintű elsajátításához.

Az erdélyi szórványkérdés itt átvezet egy másik dimenzióba: *a Kárpát-medencei többségi népekkel való kapcsolatépítés* lehetősége felé. Tudomásul kell vennünk, hogy sem a szórványban, sem a tömbben nem lehet a környező többség – e másik értékrend – megismerése és a vele való érintkezés, közeli és távoli együttélés figyelmen kívül hagyásával jövőt tervezni. Azt is jó tudnunk, hogy aki a szórványba jön menteni, az nemcsak a veszélyeztetett magyarságnak adhat, hanem az egésznek, tehát a román többségnek is adnia kell. Egy jól megkomponált több–szórvány kapcsolatban éppen a veszélyeztetett magyarokra való odafigyelés csökkenthetné például a tömbben élőkben a többségi nyelv iránti, a többségben pedig a magyar nyelv iránti ellenérzést, általában a másság elutasítását.

Mindannyian ismerjük a Székelyföld és egész Erdély romló demográfiai mutatóit, szorongva követjük ezek változásait. Az általános előregedés, a falvak válsága, az elnéptelenedés a tömböket is fenyegeti. Az sem titok, hogy távlatilag Erdélyben is, akárcsak egész Európában, *azé a régióé a jövő*, amelyik munkahelyeket tud teremteni, otthon tudja tartani a fiatal nemzedékeket, meg tudja teremteni számukra az otthoni letelepedés feltételeit; amelyik a kiöregedő falvakba haza tudja vinni, oda tudja telepíteni a peremterületek fiatalságát. A Székelyföldnek és a Partium vidékének a szórványmagyarság az egyik lehetséges demográfiai utánpótlása; mi több, ezek a tömbök valamifajta „összegyülekezési anyaország” is lehetnének, ha tudnának – és akarnának – munkahelyeket, elfogadható szociális körülményeket nyújtani a szórványból jövőeknek. Máris hallszanak azonban olyan hangok, hogy nem kell ide senki, a Székelyföld nekünk is kicsi, nem tud eltartani több embert. Én ezzel szemben tudok olyan falvakról, ahol csángókkal, szórványból érkezett nagycsaládokkal, árvaházi program gyermekeivel népesítették be a kiürült házakat és mentették meg a megszűnés határán álló iskolát. És ha a jövő azé a régióé, amelyik gondoskodni tud népessége utánpótlásáról, amelyik népesedése hiányait pótolni tudja, akkor a Székelyföld teljes politikai, önkormányzati és egyházi rendszerének, elitjének tisztáznia kell, hogy felvállalja-e a „belső anyaország” szerepet, a vele járó kötelezettségekkel együtt, a vele elérhető cél érdekében.

A tömbvidékek és szigetrégiók még önmaguk belső útkereséseiben sem számoltak a szórvánnyal. Azt hiszem, az elmúlt évtizedek legsúlyosabb identitássérülése nem is a szórványvidéket, hanem a tömböket és az átmeneti régiók nyelv- és közösségszigeteit érte azzal, hogy nem neveltük őket együttérzésre, segítőkészségre, nem sikerült kialakítanunk bennük a legkisebb empátiát sem mások sorsa, közös sorsunk iránt. Nem a tömbök és a szigetek népét hibáztatom tehát, hanem magunkat: azokat a felelős személyeket, akik nem találtuk meg az emberek megszólításának, a kérdések és gondok megértésének kellő szavait, a testvér-érzés és a cselekvőkészség felkeltésének kulcsát.

4. Gyakorlati elképzelések

A szórványkérdés nehézségét fokozza bonyolultsága is: az, hogy szinte átláthatatlan és átfoghatatlan, a kisebbségi magyarság életének minden szeletével érintkezik, mindennel

összefügg. A szórványmunkát felvállalónak egyszerre kell ott állnia a magyar oktatás után vágyakozó gyermekek, szülők, önkormányzatok, tanítók mellett, a lelkészek mellett, segítenie kell a vállalkozni óhajtó fiatalokat, fel kell emelnie a temetők ledöntött sírköveit, visszatétnie a templomok elhullott cserepeit, örködni a romok felett, mint egy vert sereg vezérének a csatatéren. Megkeresni a rejtőzködőket a nagyvárosok lakótelepein, a Zsil völgye, a Bánság, a Regát nagy olvasztókemencéiben. Közben pedig építenie kell, otthonokat, iskolát, kollégiumot, közösségi házakat, biztatnia kell a jövőt építőket.

Mit segítsünk? – kérdezik gyakran vállalkozók, értelmiségiek, segítőkész emberek százai, és mi ilyenkor sajnos csak általánosságokat válaszolunk. Pedig a segítség és a tett mindig „itt és most” valósul meg és főg jól.

A kapcsolatépítés gyakorlati lehetőségeinek tárházában van néhány konkrét elképzelés. Az elvi alap mellett ilyen konkrét feladatokra és azok mozgalmoszerű lebonyolítására van szükség ahhoz, hogy valós eredményeket érjünk el. Néhány célszerű, világosan megfogalmazott elképzelés gyakorlatba ültetésével csodákat lehet tenni.

A jövőteremtés egyik fontos feladata az erdélyi magyar belső mecénatúra létrehozása és működtetése. Legyen az erdélyi magyarság tehetősebb rétegeinek, az önkormányzatoknak, az egyházaknak annyi anyagi tartaléka és erkölcsi köteletségérzete, hogy mentő erőként lépjen fel a szociális gondok kezelésében, főleg gyermek- és ifjúsági vonatkozásban. Sürgős volna például egy belső ösztöndíjalapot létesíteni a hátrányos szociális és nyelvi helyzetű gyermekek számára: azok számára, akik csak alig van egyáltalán nem tanulhatnak magyarul. Magunknak kellene ezt létrehozni, a magunk erejéből. A támogatók és a támogatottak egymás közi kapcsolatának érzelmi, szellemi, lelki értékeivel mindenki gazdagodna. Hiszem, hogy van ma Erdélyben néhány ezer olyan magyar orvos, ügyvéd, vállalkozó, parlamenti képviselő, lelkész és egyetemi tanár, aki csekélyke, de rendszeres ösztöndíjat tudna nyújtani egy-egy gyermeknek, hogy szülőföldjén magyarnak maradhasson.

Szórványok baráti körei alakulhatnának a tömbfalvakban, amelyek anyagilag, szükség esetén munkával is támogatnának egy-egy szórványt. Meg lehetne szervezni a székelyföldi szórványnapokat; visszavárni egy-egy nagy találkozóra azokat a bukaresti, jászvásári, konstancai és galaci székelyeket, a bányászvidék szilágysági, partiumi családjait, akiknek gyermekei talán már nem tudnak magyarul, de megérezhetik a gyökerek erejét és vonzását, felébredhet bennük az újra-összetartozás vágya.

Iskolák közötti testvérkapcsolatok jöhetnének létre. Minden ötszáz magyar léleknél nagyobb létszámú település egyháza, iskolája, pedagógus közössége, önkormányzata két-háromévente anyanyelvi tábort szervezhetne a hátrányosabb helyzetű testvértelepülés, testvériskola gyermekei számára. Össze lehetne szedni családjainkból a megunt, „kinőtt” gyermekkönyveket, és elvinni a veszélyeztetett iskolák könyvtáraiba.

Nagyobb települések jelképesen örökbe fogadhatnának egy-egy templomot. Erdély százötven legveszélyeztetettebb közösségét – ahol már csak ötvennél kevesebb magyar él, de van egy pusztuló, még megmenthető műemlék templomuk – szétoszthatnánk a nagy falvak, városok között; népes gyülekezeteik tagjainak, mesterembereinek csak egyszer kellene évente meglátogatniuk s a helyiekkel együtt elvégezniük a legsürgősebb, legfontosabb munkálatokat. Ilyenkor, a kaláka után, egy-egy közös mise vagy istentisztelet erős érzelmi szálakkal fűzné egymáshoz a két gyülekezet lelkeit. Ha már korábban lett volna egy ilyen mozgalmunk (amilyen egyelőre még most sincs), nem omlott volna össze az utóbbi évtizedekben Erdélyben legalább negyven magyar műemlék templom.

A gazdasági kapcsolatok is szélesedhetnének. A peremvidék nemcsak piac; hány belső-erdélyi vagy csángó fiatalnak lehetett volna munkát adni a Székelyföldön – vagy kisipart telepíteni a Csángóföld

főlsleges munkaerővel rendelkező helységeibe. Uniós támogatásokat, önkormányzati jóakaratot is lehetne szerezni azzal, hogy készítsünk programokat, hirdessünk pályázatokat, különítsünk el pénzeket *a tömbök szórványprogramjaira*. Persze kérdés: ki, azaz mi lehetne mindennek szervező, mozgósító országos intézménye, központja? Ki vállalhatja azt, hogy évente, félévente, havonta rákérdez egy-egy településre: csináltak- e valamit a szórványban? Mivel ilyen intézmény létesítésére egyelőre nincs remény, ezt a munkát is lelkes önkénteseknek *kell* és felelősségteljes önkormányzatoknak *kellene* vállalniuk.

Mindennél fontosabb azonban maga a fizikai és lelki kapcsolat a szórvánnyal. Szervezzünk településvezetői, gyülekezeti, iskolai kirándulásokat; községi, egyházi, ifjúsági tánc- és dalköreinkkel menjünk és időnként látogassunk meg egy-egy veszélyben levő régiót. Egyetlen példát mondom egy ilyen akcióra. Ma az egész magyar nyelvterületen nagy Wass Albert-kultusz van, de ebből alig érez valamit az író mezőségi szülőföldje. Keressük fel a Füzes mentét, legszűkebb pátriáját; hajtsunk fejet Szentgotthárdon a lerombolt, széthordott kastély helyén; álljunk szóba Szakács Danival, az utolsó szentgotthárdi magyarral vagy az utolsó pulyoni, szentgyeდი, légeni, cegei, katonai magyarokkal, akik közül nem is kevesen még látták őt és emlékeznek rá. Álljunk meg néhány percre Pusztakamaráson Sütő András szülőháza és Kemény Zsigmond sírja előtt. Lássuk a mulandósággal küszködő templomokat, kastélyokat, halljuk a romlott és botladozó nyelvet – de csodáljuk a csodálatos embereket is. Éljük át, mit jelent ott az anyanyelv Eger-varának megívott harca. Nézzünk be az elnéptelenedett, beomlott templomokba. Nemcsak szomorúan és megrendülve, de bizonyára meggondolkozva is térünk majd vissza, alázatos főhajtással a közös múlt, a néhol befejeződött múlt s a magunk jövője és feladatai előtt. Utána odahaza egy ideig biztosan kevesebbet vitatkoznánk a semmin: rájövünk, milyen semmi az, amin vitatkozunk.

Egyházi stratégiák

– Nem gondolod, hogy azt akarod megmenteni, amiről az Úristen is lemondott? – kérdezte tőlem nemrég számonkérően egy kalotaszegi lelkipásztor.

Szerencsémre már én is feltettem magamnak, sőt az Úristennek is ezt a kérdést. Tudtam, mit válaszoljak.

– Nézz szét a saját ezer lelkes gyülekezetekben. Tíz év alatt eltemtetted híveid egynegyedét, s az idén is csak három gyermeket kereszteltél. Honnan tudod, hogy Ő kit akar megtartani? Az Úr nekem nem azt mondta meg, hogy minek van vége, hanem azt, hogy még mindig nem dolgoztunk eleget.

Kiemelt helyen kell szólni a szórványszolgálat legnagyobb területi kiterjedésű és valószínűleg legjelentősebb hajszalér-hálózatáról, a lokális és regionális feladatokat egyaránt felvállaló, a kisközösségekben is jelenlevő magyar történelmi egyházak szakrális missziójáról. Erdélyben valamennyi történelmi egyház igyekszik kiemelten támogatni, segíteni a szórványokban szolgáló lelkipásztorokat és híveiket mind a maradékfalvakban, mind a nagyvárosokban. A missziói körlelkészségek alapításával önálló magyar gyülekezetszolgálati területek és munkakörök születtek Erdélyben és a Kárpátokon kívüli területeken. A református egyháznak Bukarest két gyülekezete mellett Bákó, Galac, Râmnicu Vâlcea és Ploiești városokban tevékenykednek lelkészei, akiknek munkája nemcsak református, hanem egyedülálló magyar misszió is. A legtöbb helyen az egyházak köré szerveződik az anyanyelvű művelődés is; a gyülekezeti otthonok lehetőséget adnak összejövetelek, előadások tartására, az ifjúsággal való foglalkozásra, közös ünneplésekre.

Az egyház ősi intézménye ma már nem marad a szakrális szolgálat hagyományos keretei között:

a lelkész jelképes értelemben is lejött a szószékről, kiment az emberek közé, s szeretetmunkájával és anyanyelvi szolgáltatásaival segíti őket az identitásőrzésben, a megmaradásban. Mindezt persze a templomi szolgálat mellett teszi és nem helyette, pótcselekvésként. A templomon kívüli szolgálati kötelezettségek igen sokfélék, az oktatástól a művelődés szervezéséig, az árvaházak, diákotthonok létesítésétől a betegek és öregek gondozásáig terjednek – és ezek ellátását az egyházvezetés is, a hívek is elvárják a lelkésztől.

Amint már említettem, a legégetőbb szörványgondok nem a fálvakon, hanem a húsz százalékos magyar számarány alatti nagyvárosokban vannak, ott is főleg a nagy lakótelepeken. Ezekben a legvégzetesebb a közösségtől való elszakadás, tehát a legfontosabb az *anyanyelvi közösségteremtés*. Halaszthatatlan feladat e lakónegyedek népességének tervszerű felmérése, megszólítása és látogatása. A kerületi RMDSZ - szervezetek klubszerű, szabadidő-programos otthonteremtése mellett az egyházak gyülekezeti otthonaira hárul az anyanyelvi közösségi szolgálat; bennük rendszeres összegyülekezési alkalmakra van lehetőség, találkozhatnak egymással az idősek, ismerkedhet a fiatalság, ülhetnek névnapot, tarthatnak közös szilveszteri, farsangi mulatságot, s ami a legfontosabb: életre szóló barátságok, házassághoz vezető párkapcsolatok kötődhetnek.

Sajátos diaszpórák

– Nekem tetszik mondani, milyen a kisebbségi sors? – hallottam nemrég ízes háromszéki nyelvjárásban egy nigériai édesapától és székely édesanyától született, csokoládé arcú félvér fiútól. – Nem elég, hogy romániai néger vagyok, de még református székelymagyar is.

Igen: a mai sokféle népmozgásban állandóan meg-megjelennek új, szokatlan, vegyes vagy áthasonult identitások. Nem hagyhatjuk tehát figyelmünk körén kívül a sajátos diaszpórákat sem, választ kell keresnünk kérdéseikre.

Tervünknek kell lennie a magyar identitás elvesztésének utolsó, beolvadás utáni szakaszára is: bizonyos területek magyar eredetű népességének nyelvváltás utáni jövőjére. Etnikumok, kultúrák határán a Kárpát-medencében is jelentős számban él ez a már csupán *volt* magyarság, amely régebbi múltja, származása emlékét román, szlovák, ukrán, szerb, horvát, szlovén vagy osztrák népességként még mindig őrzi, részben a történelmi, részben a családi emlékezetben. Ők már a lakóhelyükön többséget alkotó néphez tartoznak, de a magyar egyfajta kiegészítő kultúrájuk maradt, s ott él emlékezetük mélyén; úgy is fogalmazhatnánk, hogy önazonosságukhoz tartozik egyfajta magyar „emlékidentitás”.

Ennek az asszimiláns magyarságnak jelentős rétege *várja*, hogy közeledjünk hozzájuk, és amit ők nem tettek vagy nem tehettek meg, mi tegyük meg helyettük: vezessük el gyermekeiket, unokáikat a magyar nyelvhez és kultúrához. Figyelmeztető ebben a vonatkozásban a nyugati, leginkább az amerikai magyarság második, harmadik nemzedékének nyelvváltása: másfél milliónyi sajátos *réteg-identitású* népesség ez, amely nyelvében már nem, de szívében, családi emlékezetében még magyar, s amelyet kár volna veszni hagyni.

A sajátos transzilván külmigrációs rétegekre is figyelni kellene: azokra, akik mint erdélyi diaszpóra élnek kisebbségi magyarként Európa, Ázsia, Amerika, Ausztrália területén – többszörös kisebbségben. Terv készült a Magyarországon élő erdélyiek, e világosan körülírható „küldiaszpóra” saját értékvilágának megőrzésére és egyházi lelkigondozására is. Ők is egy növekvő, de sokféle szétszórt magyar-magyar rétegdiaszpórát alkotnak Magyarországon, akik magyarok között magyarként élnek ugyan, de mélyen erdélyiként. Rájuk vonatkozóan sokat sejtető igazság a Kányádi Sándoré, aki a

kilencvenes évek elején azt mondta Antall József miniszterelnöknek: „Vigyázzatok az erdélyiekre, hogy ne magyarosodjanak el!”

Szórvány és nemzetstratégia

Az erdélyi református egyház Szórványgondozó Szolgálatára és a Diaszpóra Alapítványra ma, egyházi háttérrel és RMDSZ - támogatással, egyedülálló szórványgondokkal foglalkozó intézmény az egész magyar nyelvterületen. Azt kell mondanom, hogy *sajnos*, mert egyfelől példája ugyan a romániai magyar egyházi és politikai összefogás eredményességének, másfelől azonban azt is jelzi, hogy a gondok intézményes orvoslásában máshol még nagy hiányok vannak.

Minél többet járok pusztuló vidékeken, minél több helyen látom a szórványlét és a benne küszködő értelmiség gondjait, annál inkább erősödik bennem a bizonyosság, hogy minden szórványkérdés „megoldásának” eleje és vége, a kiút és az eredményes tett lehetősége: egy területen, egy településen megőrizni vagy megteremteni a domináns etnikai jelenlétet számarányban és presztízsből. Ahol egy etnikai csoport már nem lehet önmegőrző és önfenntartóan reprodukív – tehát olyan arányban jelenlevő, hogy a számbeliség jogán is megvédhesse értékeit, s nyelv- és értékrend-átvétel se veszélyeztesse –, ott nehéz, sőt szinte lehetetlen hosszú időn át fejlődő, prosperáló közösségként fennmaradnia. Meg kell keresnünk számára a tömb otthonérzést erősítő fészekmelegét.

Semmilyen intézményi úton létrehozott és fenntartott anyanyelvi kisközösség nem válhat teljes értékű nyelvi közösséggé, hiszen az anyanyelve csupán amolyan *szabadidő-nyelv* marad, nem lép ki a hétköznapi életterébe. Egy szórványközösséget pedig nem lehet körülbástyázni, a külső hatásoktól elszigetelni, nem lehet vegetatív túlélésre kárhóztatva tervezni a jövőjét. És még ha lehetne is, hiába tennők: ahol mesterségesen izolálunk, ott különféle visszahatások jelentkeznek, közösségsugorodási neurózisra, belső önfelzárkózó védekezések hatására kell számítanunk.

Minden cselekvő igyekezetünk mellett tudomásul kell vennünk a természetes asszimiláció okozta lemorzsolódást. A valóságot figyelembe véve, a helyzethez igazodottan kell tehát terveznünk, az ésszerűség határain belül, s nem feledkezve meg arról, hogy vannak megállítható, sőt visszafordítható, de vannak megállíthatatlan folyamatok is. A természetes asszimiláció ez utóbbiakhoz tartozik: egyformán működik mindenütt a világon, ahol egy hátrányos helyzetű nyelvi közösség együtt él egy tetemes többséggel. A lehetetlen ellen lehet küzdeni, de egy halódó közösséget nem lehet életben tartani akkor, ha ezt ő maga sem akarja. Mesterséges életben tartásra nem lehet berendezkedni. A szórványlét egyik legnagyobb gondja, hogy rendszerint nincs *jövőképe* és *reményképe* sem – enélkül pedig mind a közösség, mind a cselekvőkész értelmiség elfárad, felőrlődik, s végül megadja magát.

A jövőkép pedig nehezen megrajzolható, hol azért, mert nincsenek kibeszélve a gondok, hol azért, mert túlbeszéltek, túlsiratottak. Ahhoz, hogy eldönthessük, milyen területről kell lemondani, hova érdemes erőteljesebb befektetést irányítani, támogatást összpontosítani, ismernünk kell az érintett közösségek *önképét* és önmagukról alkotott *jövőképét* – vagy azt, hogy nincs nekik ilyen, mert ez is jelzésértékű. Náluk nélkül róluk, az ő szándékuk, akaratuk nélkül nem tervezhetünk. Lennie kell egy, a tömbből érkező szórvány jövőképnek is, amelynek legfontosabb eleme az, hogy ők mit segítenek, akarnak-e segíteni egyáltalában. Az egyházaknak is tervet kell készíteniük a jövőre, nemcsak a szórványt, hanem az egész társadalmat s nemcsak a szakrális szférát, hanem az oktatást, a művelődést, a gazdasági életet és a politikai érdekvédelmet illetően is. Ennek egy része már készen van. A százötven lélek alá fogyott közösségtöredékek számára az egyház által nyújtott intézményrendszer jelenti az egyetlen anyanyelvi közösséget; ezekről a helyekről nem lehet kivonulni. Ezért tartottuk fontosnak, hogy

elkészüljön a lelkészcsalád életpálya-programja, amely az egyházi feladatok mellett közösségépítő munkával bízta meg a kistelepülések lelkészcsaládjait, kiemelten támogatva a sajátos szolgálatra való felkészítésüket, kitelepedésüket, munkájukat és helyben maradásukat.

Vannak olyan feladatok is, amelyeket nem bentről, hanem kintről kell megoldani, ahogyan például a németek teszik az itt maradt szász közösségek gondozásával. Erdély szórvány része ma már éppúgy az anyaország s a belső tömbök támogatására szoruló missziós terület, mint a Szászföld; az erdélyi magyarság jövőjéről már nemcsak innen, hanem onnan is kell gondolkodni és gondoskodni.

Mi lesz, mi lehet a reményt életben tartó szórvány jövőkép hosszú távon? Hinnünk kell egy, ha nehezen is, de megvalósuló összegyülekezésben, olyan többségi régiók megteremtésében, ahol mai szórványnépeiségünk számára biztosított az önazonossághoz tartozó identitásértékek teljességének megélése. Minden lehetséges határon túli homogén nyelvi területen létre kell jönniük olyan belső koncentráció régióknak is, amelyek természetes vonzással gyűjtenék maguk köré a peremekről a központok fele irányítható népességet, a belső diaszpórát. *Erőteljes belső vonzású, autonóm etnikai területeket, önrendelkező eurorégiókat kell teremteni, kiemelt státusértékű magyar nyelvvel, kultúrával, ahol kemény nemzetközi jogszabályok védelmezik a területi autonómiát.* Enélkül, szórvány vonatkozásban sem lehet semmilyen nagy lépést megtenni.

5. Zárszó

Lehet, hogy beolvadó, más identitást választó és nyelvet cserélő népességünk egy részéről le kell mondanunk, jelenlétüket nagy történelmi területeken kell feladnunk – de a még ott élő mieinkről, ottani tárgyi, szellemi értékeinkről, ottani múltunk emlékezetéről, ott megélt sorsunk tanulságairól nem mondhatunk le. Mindez a miénk.

A mi dolgunk: látni a nagy baj mellett a nagy célt is, kitűzni a nagy távlati feladatok mellett a mindennapiakat is, és azonnal, folyamatosan cselekedni.

Szomorú napról napra látni százados értékeink pusztulását, a népesség apadását és elvándorlását, a maradék asszimilációját. A mi dolgunk azonban nem a siránkozás és gyászolás, hanem a lehetséges kiutak megkeresése és *a remény szolgálata*. Ebben segítségünkre vannak a szórványvidéken élő nagyszerű emberek, földműves gazdák és parasztpolgárok, orvosok, tanárok és mesteremberek, akikkel minden találkozás újabb napokra, hetekre tölt fel bizakodással. Tömbvidékeket is átfogó körútjaimon szinte mindenütt beszámolok a szórványban elért eredményekről és az ottani gondok mellett az ott élő csodálatos emberek elszánt élniakarásáról. Ha ők hisznek küzdelmük értelmében, mi akkor hogyan lehetnénk pesszimisták? Aki a vidékeken közügyekben fáradozik, annak különben sincs ideje pesszimistának lenni. Naponta nehéz gondokat kell megoldania, feladatokat kell ellátnia, munkákat kell elvégeznie az övéért. Hiszem tehát, hogy ha pontosan tudjuk, mit akarunk, és mit tudunk tenni, ha összefogunk és okosan, tervszerűen, tudatosan tesszük, amit tennünk kell: ügyünket sikerre visszük. Ha viszont veszni hagyjuk a lehetőségeket, elszalasztjuk a felkínálkozó történelmi alkalmakat, menthetetlenek leszünk a jövő ítélszéke előtt.

Erdélyi szórványvidék: haza a mélyben. Én a Székelyföld legszerencsésebb vidékéről, Udvarhelyszékről indultam szolgálatba a nyelv, a magyarság „nagy romlásának” vidékei és népe felé. Sokszor kérdezik tőlünk, a szórvány munkásaitól barátok, ismerősök, az erdélyi és az anyaországi elit tagjai is: hogyan bírjátok a romok, a pusztulás mindennapi látványát? Elgondolkozom azon, hogy ezt a munkát Juliánus baráttól kezdve a bukaresti Koós Ferencen,

Czelder Mártonon át a mai elkötelezett cselekvőig mindenki csak a tömb-szülőföldről hozott gazdag lelki ajándékokkal bírta. Nem is a szomorú helyzettel nehéz megbirkózni, hanem a közönnyel, lustasággal, hatalmi érdektelenséggel és önérdékű megalkuvással. Fiatal munkatársaim világképében és érzelemlágában éppúgy, mint az enyémben, együtt és egységben van jelen a tömb és a szórvány. És szívünk másik csücskében, kissé hátrább, ott van a többség is, akit szeretünk, aki iránt őszinte testvériséget érzünk, de akitől oroszláni küzdelmek és életáldozat árán is visszakövetljünk a mieinket.

A fiatalokkal naponta ott vagyunk, ahol egy „másik Erdély” nagy történelmi események tanúja, nemrég még nyelvünk és kultúránk Tündérmézője volt. Ott járunk azok között, akik évszázadokon át a nemzet küzdelmeinek tanúiként, túlélőiként és veszteseiként vannak még itt – és lassan már ők is csak *voltak*. Ott vagyunk, ahol eldőlt a közös holnap és holnapután, vagyis a közös jövő. Mi, a szórványt gondolva, a végvárat védjük, tehát tulajdonképpen a tömböt, a Székelyföldet is, mert benne is ott vannak a belső romlás csírái, mert közel vannak a demográfiai, gazdasági, nyelvi, lelki határok. Tudjuk, mert naponta látjuk, mitől kell féltetni a tömböt: *attól, amit mások már elveszítettek*.

Azzal a küldetéssel szeretjük szülőföldünket, hogy vigyázunk a végváraira. Úgy szeretjük a szórványt, hogy nem felejthetjük a Székelyföldet. És a szórványról csak az beszéljen, aki naponta tesz is valamit érte.

Vetési László